

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HUCURÂT SÛRESİ'NDE
BİREYSEL VE TOPLUMSAL
NORMLAR

51227

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç.Dr. Necati KARA

Hazırlayan
Erdoğan ÇAVUŞOĞLU

VAN-1996

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam
Bitimleri

Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: Prof. Dr. H. Arni GELİK

Üye (Danışman): Doç. Dr. Necati KARA

Üye: Doç. Dr. Halil ÇİÇEK

Üye: .....

Üye: .....

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım

Muda:

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR.....	II
GİRİŞ	
1-Konunun Kapsamı, Metod ve Gayesi.	1

I.BÖLÜM

NORMATİF AÇIDAN HUCURÂT SURESİ'NİN ÖNEMİ

1-NORM VE TÜRLERİ.....	3
1.1. Norm.....	3
1.2. Dini Normlar.....	6
1.3. Ahlâk Normları.....	8
1.4. Örf ve Adetler.....	8
1.5. Moda Kuralları	9
1.6. Hukuk Kuralları.....	10
2-NORMATİF AÇIDAN HUCURÂT SÛRESİ	11

II.BÖLÜM

HUCURÂT SÛRESİ'NDEKİ BİREYSEL NORMLAR

1- ALLAH VE RESÛLÜ'NE KARŞI NORMLAR	14
1.1. Allah ve Resûlü'nün Önüne Geçmeme.....	15
1.2. Sesi Yükselterek Konuşmama	16
1.3. Allah ve Resûlü'ne İtaat	18
2-ŞAHSIMIZA KARŞI NORMLAR	20

2.1. Allah Korkusu.....	20
2.2. Sabır.....	21
2.3. Tевbe	24
2.4. Takva	26
2.5. İman ve İslam	28

III.BÖLÜM

HUCURÂT SÛRESİ'NDEKİ TOPLUMSAL NORMLAR

1-Fasıkın Getirdiği Haberin Araştırılması	31
2-Ara Düzeltme ve Yola Gelmeyenle Savaşmak	34
3-Adaletli Davranma	36
4-İman Kardeşliği	38
5-Alaya Alma	40
6-Ayıplama ve Kötü Lakap Takma	41
7-Zulüm	43
8-Zan.....	45
9-Kusur Araştırma ve Tecessüs.....	47
10-Gıybet	48
11-Kavimlere Ayrılma Sebebi.....	50
12-Cihad	52
13-Başa Kakma.....	54

SONUÇ

ÖZET (SUMMARY)

KAYNAKLAR

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.y.	Adı geçen yayın ve yer
b.	Bin, ibn
bkz.	Bakınız
bşk.	Başkaları
ev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Dir.	Diraset
dn.	Dipnot
Mür.	Müracaat
s.	Sayfa
S.A.V.	Sallallahu aleyhi ve sellem
Tah.	Tahkik eden
Ter.	Tercüme eden
Tev.	Tevsik eden
ts.	Tarihsiz
v.d.	Ve devamı

GİRİŞ

İlk insanla birlikte yeryüzünde sosyal ilişkiler de başlamış, medeniyetin kaynakları kabul edilen Peygamberler aracılığıyla insanların davranışları menfi ya da müsbet olarak normatize edilerek insanların yaşamlarını daha iyi şekillendirmeleri sağlanmıştır.

Semavî dinlerin bütünü birinci derecede insanı ve onun terbiyesini esas aldığından, doğal olarak insanlar arası ilişkilere bir takım düzenlemeler getirmişlerdir. Sosyoloji ilmi açısından "norm" olarak değerlendirilen bu davranış kalıpları son semavî din olan islamda da çok geniş bir yer tutmaktadır. İslam dinindeki bütün normları incelemek mümkün olmadığından bu çalışmamızın kapsamını, çalışmadaki metodumuzu ve bu konuyu seçmemizdeki maksadımızı kısaca sunmamızda fayda vardır.

1. Konunun Kapsamı, Metod ve Gayesi

Konuyu, normatif açıdan islam ya da Kur'an olarak ele aldığımızda çalışmanın hacmi son derece geniş olacağından hatta, bir doktora çalışmasının bile hacmini bir kaç misli aşacağından bir yüksek lisans çalışması olarak kapsamı daraltmak zorunda kaldık. Daha sonra yapılabilecek bir doktora çalışması için bir ön hazırlık olacağı kanaatindeyiz.

Kur'an içinde yüzondört sure bulunmasına rağmen hucurât süresinin tercih edilmesinin özel bir nedeni vardır. Sure tamamen insan ilişkileri üzerinde yoğunlaştığından çok canlı bir örnek oluşturmaktadır. Biz de surede bulunan normatif kalıpları bireysel ve toplumsal normlar olarak iki kısma taksim ettik. Ayrıca içeriğine binaen bireysel normları Allah ve Resûlüne ve şahsımıza karşı normlar olarak da alt başlıklar altında değerlendirme yolunu tercih ettik.

Metod olarak ise, öncelikle çalışmanın başlığından da anlaşılacağı üzere, sosyolojik açıdan normu ve normla alakalı temel bilgileri sunduk. Normları sunarken sosyologların tasnifine uygun olarak normları sınıflandırdık ve İslami davranış kalıplarıyla olan ilgilerine kısmen de olsa değindik ve gerektiği yerlerde İslami normlardan örneklendirmeler yaptık.

Hucurât süresinin taşıdığı normatif önemi izah ettik. Daha sonra esas katalog kısmına geçerek normları tek tek ele alarak değerlendirdik.

Hucurât suresindeki normları değerlendirirken varsa kelime manası, ıstılah manasını verdik. Konunun sosyal açıdan önemini, yararını, şeklini v.b. şeyleri izah

sadedinde varsa ayetler ve hadisler sunduk. Konuyla alakalı yazılmış eserlere ve görüş sahiplerinin görüşlerine müracaatla konuyu genişletmeye çalıştık. Ulaşabildiğimiz tefsir kitaplarında olayı sosyolojik açıdan tahlil edenler olmuşa görüşlerine yer verdik. Gereğinde eğer konu ahlaki, tasavvufi kapsama giriyorsa ilgili kitaplardan konuyla alakalı bilgileri değerlendirdik.

Bu bilgilerin değerlendirilmesi neticesinde, işlenen normun sosyal açıdan ne yararlar sağladığı üzerinde durarak, sosyologların hangi norm sınıfı içinde mütalaa ettiklerini belirttik.

Çalışmamızdaki asıl gaye Kur'an'ın tamamındaki sosyal davranış kalıplarını tek tek ele alarak tesbit etmek ve bir bütün olarak sunmaktır. Başta da belirttiğimiz gibi çalışmanın kapsamını çok fazla aşacağından bir ön hazırlık oluşturması amacını güttük.

Kur'an'ın normatif açıdan incelenmesi aslında son derece önemli olup bu konuda da müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Tefsirlerde konuya ya temas edilmiş ya hiç değinilmemiş, ya da derinlemesine bazı normların boyutları belirtilirken bazı normlar sanki önemsizmiş gibi atlanmıştır. Durum böyle olunca bu normların tamamının, sosyolojik faydalarıyla beraber, hatta gerekirse, diğer din ve düşüncelerdeki normlarla karşılaştırılarak bir çalışmayla değerlendirilmesinin çok yerinde ve lüzumlu bir çaba olacağı kanaatindeyim.

Almış olduğumuz ayet meallerinde T.D.V. yayınlarından Ali Özek başkanlığında bir komisyona hazırlanmış olan "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli" esas alınmıştır.

I. BÖLÜM

NORMATİF AÇIDAN HUCURÂT SÜRESİ'NİN ÖNEMİ

Çalışmamızın bu bölümünde, bölüm başlığının kapsamını oluşturan normun tanım ve türleri ile hucurât suresinin önemi üzerinde durulacak, sosyolojik manada kullanılan norm ile surede geçen davranışların bağlantısı tesbit edilecektir.

1. NORM VE TÜRLERİ

1.1. Norm

İnsan, tabiatı itibariyle birlikte yaşamak ve etkileşimde bulunmak zorundadır. Bu özelliğine binaen, sosyologlarca insan, karşılıklı etkileşimle bulunma manasına gelen "sosyal" vasfıyla nitelendirilmiştir.¹

Sosyoloji, toplumu, toplum içinde de esas unsur olarak insan ilişkilerini ele alıp inceler.² Buna göre, insan ilişkilerini düzenleyen ve anlaşılmasını, yorumlanmasını kolaylaştıran davranış tarzları yani, normlar karşımıza çıkmaktadır.

Norm kavramıyla ilgili tanımlar çok çeşitlilik göstermekle beraber bütün tanımlamalardaki ana fikir aşağı yukarı aynıdır.³

Kelime. Latince "norma" (marangoz gönyesi) sözcüğünden alınmış olup sözcük manası olarak, kural ya da ölçü anlamında kullanılmaktadır.⁴

Sosyologlar norm kavramını, aynı ana fikir etrafında değişik ifadelerle tanımlamışlardır. Şöyleki: Norm, en genel anlamda kural demektir.⁵ İnsanlar arasındaki ilişkilerin nerede, nasıl ve ne ölçüde yürütülmesini belirleyen ortak kurallardır.⁶ İnsanların ve grupların tavır ve hareketleri bazı kurallara ve otoriteyi belirten standartlara göre örgütlenmiştir. Bu standart ve kurallara norm adı

¹İbn Haldun; *Mukaddime* (Çev. Z.K. Ugan) II, İstanbul (1991) 117; İ.Ba-Yunus: *İslam Sosyolojisi*, İstanbul (1986) 21.

²Ba-Yunus a.g.e. s. 23; Ç.B. ve J.R: *Sosyolojinin Unsurları* (Çev. K.N. Duru) İstanbul (1975) 25; Y.Sezer. *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İstanbul (1990) 13.

³A. Eserpek. *Sosyoloji*, Ankara (1981) 130.

⁴E.M. Tan; *Toplumbilime Giriş*, Ankara (1981) 121.

⁵S. Kılıççelik-Y. Erjem: *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Konya (1992) 305.

⁶Kılıççelik-Erjem a.g.e., s.306; Eserpek a.g.e:s.130; Tan a.g.e. s.121; A.T. Kışlalı; *Siyaset Bilimi*, Ankara (1990) 69; T. Çağatay; *Günün Sosyolojisine Giriş*, Ankara (1987) 70; E.Özkalp; *Davranış Bilimleri ve Organizasyonlarda Davranış*, Eskişehir (ts.) 188; B. Tolun; *Toplum Bilimlerine Giriş*, Ankara (1983) 236; S. Dönmezer; *Sosyoloji*, İstanbul (1990) 250; G.A. Lundberg ve bşk.: *Sosyoloji. II* (Çev. Ö.Ozankayan-Ü.Gürkan) Ankara (1970) 375; Ö.Demir-M.Acar; *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul (1993) 264; K. Bilgiseven; *Genel Sosyoloji*, İstanbul (1986) 223.

verilmektedir.⁷ Ki bu açıdan tezimizin konusunu oluşturan hucurât suresine bakıldığı zaman, müslümanların Allah'a, Peygamber'e, müslümanlara ve hatta inanmayanlara karşı pratik hayatlarında uygulayacakları bir çok kural ve prensip koyar. Mesela; Allah ve Resûlü bir konuda hüküm bildirmişse mü'minin hüküm bildirmeyerek onlara tabi olması; inanan kardeşlerin arasının düzeltilmesi; kimseye zulmedilmemesi gibi.

Sosyo-kültürel normlar, davranışın ve bilgilerin kalıplaşmış şekilleridir. Davranışın kalıplaşmış şekilleri, insanın biyolojik yapısından kaynaklanmayan her fiil ve hareketi de ihtiva eden⁸ ölçü ve kurallardır. Mesela: Sesi yükseltmeden konuşma, lakap takmama, gıybet etmeme, zanda bulunmama gibi.

Konuşma biyolojik bir davranıştır ama, norm değildir. Bir konuşmanın ya da bir davranışın norm olabilmesi için onunla ilgili bir kuralın olması gerekir. Mesela: Yüksek sesle konuşmama, alaya almama, gıybet etmeme konuşmaya normatif bir hüviyet kazandırmaktadır. Gene bunun gibi, yemek biyolojik bir ihtiyaçtır ama yerken temiz olmasına dikkat etmek, elleri yıkamak, besmele çekerek başlamak vb. şeyler o yemek eylemine normatif bir boyut kazandırmaktadır.

Maurice Duverger ise konuya şöyle yaklaşmaktadır: Norm terimi birden fazla anlama gelebilir; gerçekten, hem büyük bir çoğunluğun bilfiil uyduğu bir davranış kuralını (belli bir davranışın norma uygun olduğu söylendiğinde) hem de kültürel modele göre uyulması gereken ama her zaman uyulmayan bir davranış kuralını ifade etmek üzere kullanılır.⁹

Değişik kaynaklardan aldığımız yukarıdaki norm tanımlarının bir sentezini yapacak olursak: Norm, sosyal hayatta insan ve grupların, insanlarla ve gruplarla olan davranış ve ilişkilerini düzenleyen, kendisine uyulması beklenen, uymanın negatif ve pozitif müeyyidelerle sağlandığı, davranışların onlara dayanılarak iyi ya da kötü diye değerlendirilebildiği, görev, sorumluluk ve iş bölümünün onlar baz alınarak sağlandığı, toplumsal olarak kabul göre ölçü, kural ve standartlardır, diyebiliriz.

Normlar, gerçekleşen davranış kuralları olmaktan çok ideal davranış kurallarıdır. Normların bu nitelikleri sapma davranışının bir dereceye kadar hoşgörülle karşılanmasına neden olmakla beraber, bir etkileşme durumunda,

⁷Dönmezer a.g.e. s.249; M.E. Erkal; **Sosyoloji**, İstanbul (1991) 30; **Ana Britannica**, XVI, 1992, 582 (Norm Mad.); N. Erdentuğ; **Sosyal Adet ve Gelenekler**, Ankara (1977) 12; R.M. Malcver-C.H.Page; **Cemiyet** (Çev. A. Kurtkan) İstanbul (1969) 25.

⁸N.Nirun-M.C.Özönder; **Erdem**, 11, IV, Mayıs 1988, 339-353; J. Fichter; **Sosyoloji Nedir?** (Çev. N. Çelebi) Konya (1980) 110.

⁹M. Duverger; **Siyaset Sosyolojisi** (Çev. Ş.Tekeli), İstanbul (ts.) 77.

düzenlilik ve istikrarlılığı sağladığından, sosyal yaşamın sürekliliği için de gereklidirler.¹⁰ Mesela: İslam dini hedeflemiş olduğu insan tipini oluşturmak için, bir oto-kontrol sistemi olarak Allah korkusunu emreder. Müslümanlar Kur'an'ın belirttiği ideal düzeyde bir korkuya sahip olamasalar bile ideale ulaşamadıkları için ulaşabildikleri az korkuyu da terketmezler.

Gene takva, sabır, tevbe, itaat v.b. normlarda da bundan farklı değildir. Elinden geldiğince adaletli davranır. Ama kendisini aşan durumlarda ideale ulaşamadı diye sağladığı miktar adaleti de elden bırakmaz. Bu, normların gerçekleştirilebilen miktarları, "normların ideal davranış kuralları" oluşuna bakılarakda bir derceye kadar hoşgörüyü karşılanabilir.

Bir toplumun kültürü geniş ölçüde normlardan oluşur. Toplumun varlığını koruyabilmesi sosyal normlarını meydana getirmesine bağlıdır. Mensuplarının belirli sosyal normlara uygun hareket etmedikleri bir insan toplumu yoktur. Ekonomik usüller, adalet mekanizmaları, cinsi ilişkiler, aile sistemleri, ibadet şekilleri, çeşitli besinlerin hazırlanması, tüketim ve diğerleri hep belirli normlara göre yürür.¹¹

Bireyler kendi toplumlarında var olan normlara uyum sağladığı nisbette kabul görür veya reddedilirler. Toplumda bir birey değerlendirildiği zaman normlara uyumuna bakılarak "normal" veya "normal değildir" diye tarif edilmektedir. Bu tür değerlendirmelerde, toplum tarafından genel kabul gören müsbet ve menfi normlar ölçü olarak alınmakta ve birey onlara uyumu paralelinde değer bulmaktadır.

Sosyal yaşamın temel gayesi, insanlarla birlikte yaşamının kolaylaştırılmasıdır. İnsanların uyması gereken normlar olmadığında sonuç bir keşmekeş olurdu.¹²

Toplumsal iletişim bozulur, karşılıklı iletişim kaybolurdu. Ferdi ve toplumsal değerlendirmelerin yapılması imkansızlaşır, topluma kargaşa ve başboşluk hakim olurdu Bir toplumun kültürel yönden anlaşılabilmesi için toplumun oluşturduğu normların bilinmesi lazımdır.¹³ Her toplum, doğru ve yanlış standartları ve kıymet hükümleri açısından kendi taleplerine uygun düşen bir insan tipinin yaygın tip haline geçmesini temin eder ki, bu tip o toplumun şahsiyet kalıbını meydana

¹⁰Eserpek, a.g.e., s.130; D. Krech ve bşk.: *Cemiyet İçinde Fert* (Çev. M.Turhan). İstanbul (1970) 227.

¹¹Dönmezer, a.g.e., s.250.

¹²C. Wells; *İnsan ve Dünya* (Çev.E.Onur), İstanbul (1972) 107.

¹³Erdentuğ, a.g.e., s.12.

getirir.¹⁴Aslında kalıplaşmış davranış tarzı olan normlar, belirli gruplar hakkında sahip olduğumuz bilgilerin de bir özetidir.¹⁵

Bir grubu değerlendirirken o grup hakkında bildiğimiz davranış kalıplarını esas alarak değerlendiririz. Bu da çoğu zaman o grubun bir üyesiyle karşılaştığımız zaman onun davranışı hakkındaki beklentimizi ve ona karşı davranışımızı önceden ayarlayabilmemizi sağlar.

Mesela, eğer insan psikolojisinden biraz anlıyorsak ve insanların yüz hatlarındaki ifadeleri biraz değerlendirebiliyorsak o insanın ne yapabileceği konusunu da tahmin eder ve o harekete geçmeden biz karşıt bir harekette bulunuruz. Bunun gibi, İslamı incelemiş bulunan bir hristiyan, içkinin haram olduğunu bilir ve müslüman misafirine içki ikramında bulunmaz. Çünkü o insan karşısındaki insanı, onun kültürünü oluşturan normlardan tanımıştır ve o normlara da uygun hareket etmesini beklemektedir.

İnsanlar, kalıplaşmış davranış tarzları sayesinde, diğer insanları ve grupları kendi gözlerinde bir düzene sokar ve doğal olarak karşı tepkilerini de önceden ayarlayabilirler.

Normları, bir yükümlülük duyduğumuzdan uygularız. Yükümlülük de maddi bir gereklilikle zorlanmak demek değildir.¹⁶ İnsanları bu normlara uymaya zorlayan sosyal etkidir.¹⁷ Bir norm bir toplumda iyice oturduktan sonra, normun kabul gördüğü toplumun fertleri, bundan kolaylıkla ayrılamazlar. Hatta bazı grup üyeleri "istemesele dahi" bu normlara uymak zorunda kalırlar.¹⁸

Sosyologlarca fertler ve toplumlar arası iletişim ve anlaşma dili olarak kabul edilen normlar,¹⁹ toplum ve fertler açısından hepsi aynı değere, yaptırım gücüne ve müeyyideye sahip değildirler.

Toplumda var olan normların, sosyologlarca menşei araştırılmış ve bu normlar, dini, ahlaki normlar, örf ve adetler, moda ve hukuk kuralları başlıkları altında mütalaa edilmiştir.

1.2. Dînî Normlar

Bir toplum içinde kuşkusuz en belirgin normlar dini kurallardır. Dini normları çoğu kez ahlak normlarından ayırdetmek mümkün değildir. Hatta çoğu

¹⁴A.K. Bilgieseven: **Fındıkoğlu Armağanı**, İstanbul (1977) 147.

¹⁵Ç. Kağıtçıbaşı, **İnsan ve İnsanlar**, İstanbul (1979) 103.

¹⁶Duverger, a.g.e., s.77.

¹⁷Kağıtçıbaşı, a.g.e., s.80.

¹⁸A.S. Tannenbaum: **İşletmede Sosyal Psikoloji** (Çev. N.Sağtürk), İstanbul (ts.) 57.

¹⁹Özkalp, a.g.e., s.188.

zaman ahlaki kuralların kaynağını da din oluşturduğundan bütünleşmiş gibi gözükmektedirler.

Konuyu semavî dinler açısından ele aldığımızda şöyle bir sonuca çıkmak mümkündür. Dinin gönderilmesinin asli maksadı, kulların maslahatlarını tahakkuk ettirmek, bu maslahatları korumak ve kullardan zararı uzaklaştırmaktır. Bu maslahat ve menfaatler de zaruriyat, haciyat ve tahsiniyat başlıkları altında toplanmıştır.²⁰

Bunlardan zaruriyat, zorunlu şeyler demektir. Dinin, aklın, malın, canın ve soyun korunması gibi önemli beş esas bunun konusunun içine girer. Dünya ve ahiret mutluluğunu temin edebilmek için bu beş şeyi korumak "olmazsa olmaz" kuralıdır. İbadetlerin konulması dinin; sarhoşluk veren şeylerin yasaklanması ve kullananlar hakkında ceza-i müeyyidelerin takdir edilmesi nefsin ve aklın; evliliğin meşru kılınması ve zinanın haram kılınması neslin; hibe, miras, mülkiyet hakkı, had ve tazminat hükümleriyle de bunların devamının sağlanması malın muhafazasına yöneliktir. Haciyat, sıkıntı, zorluk ve meşakatın kalkması ve insanların daha rahat etmeleri için, zaruriyata kıyasla ikinci derecede bulunan şeylerdir. Mesela, hasta ve yolcunun oruç tutmamalarına müsaade etmesi, çaresiz kalanın ölü eti yemesi, su bulunmadığında teyemmüm yapılması bu kabilden şeylerdir. Tahsiniyat ise, insanların hal ve durumlarının sağlam ahlak, üstün edeb ve olgun adabın icaplarına uygun olmasını temin eden şeylerdir. Mesela, zorluklara ve musibetlere sabır, zulmetmeme, kusur araştırmama, başa kakmama, israfa bulunmama, suçluyu cezasız bırakmama v.b. gibi.²¹

Din, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu temin edecek bütün normlarını bu üç maksadı gerçekleştirmek için koyar. Sosyologların menşe olarak dini, ahlaki normlar, örf ve adetler, moda ve hukuk kuralları olarak beş başlık altında mütalaa ettikleri normlar yukarıda saydığımız zaruriyat, haciyat ve tahsiniyat çerçevesi içerisinde mütalaa edilir. Dinin kendi karakteristik yapısı gereği hukukunu, ahlakını ve dini kaide ve kurallarını direkt olarak kendisi belirler.²⁰ Örf, adet, moda gibi durumlarda da direk müdahale yerine onlar hakkında umumi kaidelerle meşruiyet ölçüsünü belirtmekle yetinir.

Dini normlar toplum bütünleşmesinde en esaslı bir araçtır.²² Sosyal kontrol aracı olarak dinin fonksiyonu çok büyüktür. Dini normların müeyyidelerinde manevi

²⁰Abdulkerim Zeydan: *El-Veciz fi Usuli'l Fıkh*, İstanbul (1976) 378 vd.; Muhammed Ebu Zehra: *Usulu'l-Fıkh*, İstanbul (ts.) 370 vd.

²¹Fazla bilgi için bkz. İbrahim b. Musa eş-Şatibi: *El-Muvafakat li-Usuli's-Şeria*. II. 7-9; IV. 20-24 (Tah. Abdullah Draz) Beyrut. (ts.); Zeydan a.g.e., s. 378 vd.; Ebu Zehra a.g.e. s.370 vd.; N.Kara: *Kur'an Sünnet Bütünlüğü*, İstanbul (1995) 267 vd.

²²Dönmezer, a.g.e., s.262, v.d.

boyut (sevap-günah) da olduğundan insanların bu kuralları benimsemeleri daha rahat olmakta ve içten, ruhi olarak benimsenmiş bulunan normlarla toplum daha rahat sevkedilebilmektedir.

Din, bazı norm ve kurumlara kudsiyet atfetmekle bu davranışların ibadet telakki edilmelerini sağlar. Bunları, sevap ve günah, cennet ve cehennem inancıyla da destekleyerek dinin en önemli sosyal kontrol aracı olması durumun devam ettirir.

1.3. Ahlâk Normları

Bazı düşünürler, ahlak ve din normları arasındaki farkların birer içerik farkı olmaktan çok yaptırım türü ile ilgili olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre, dini normların doğüstü ve irrasyonel nitelikleri bir yaptırımla desteklenmesine karşılık, ahlaki normların yaptırımları toplumsal bir özellik gösterir. Bu farklılaşmaya rağmen bu iki kural sistemi, sürekli bir etkileşim içerisinde bulunur.²³

İslam dini açısından olaya bakıldığında ahlaki normları dini normlardan ayırmak hemen hemen mümkün değildir. Zira Hz.Peygamber: "Ben güzel ahlaki tamamlamak için gönderildim" buyuruyor.²⁴ Ayrıca Kur'an Peygamberin ahlaki konusunda: "Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin"²⁵ buyurarak dini temsil eden Hz.Muhammed'i ahlaka özdeş kabul etmektedir.

Durum bu perspektiften değerlendirildiğinde, islami bir toplumda uygulanan her ahlaki normun menş'e bakımından dini bir mesnedini bulmak mümkündür ve ahlak kurallarını da din kurallarından ayrı mütalaa etmenin imkanı yoktur.

1.4. Örf ve Adetler

İnsan toplumlarında, hiçbir organ tarafından açık bir biçimde konulmadıkları ve arkalarında gene resmi bir otorite bulunmadığı halde, yavaş yavaş, kendiliğinden, dereceli olarak oluşan ve toplum içindeki bir kısım ilişkileri yöneten sosyal normlara örf ve adet denilmektedir.²⁶

Her ne kadar yaygınlaşmış ve nüfusun büyük bir bölümü tarafından uzun zamanlardan beri tekrar edilip gelmiş normlara "adet"; bu niteliği taşımakla beraber, çok yüksek dercede bir değerlendirmeye konu olan sosyal normlara da "örf" deniliyorsa da²⁷ örf ve adetleri gelenek ve göreneklerle eş anlamlı tutarak, hepsini

²³Tolan, a.g.e., s.241.

²⁴Muvatta; kitabı Husnî'l-Hulk-8

²⁵Kalem 68/4

²⁶Dönmezer, a.g.e., s.26; Tolan, a.g.e., s.242.

²⁷Dönmezer, a.g.e., s.267.

birden töre başlığı altında toplamak mümkündür.²⁸ Bizde bu terim "Halk tarzları" olarak ta kullanılmaktadır.²⁹

İslam hukukunda örf değerlendirilmiş ve şeriatın bir nasına muhalif olmayan örfler hükümlerin dayandığı istinbat kaynaklarından biri sayılmıştır. "Adet muhakkemdir", "Örf olarak bilinen, şart olarak koşulmuş gibidir". sözleri, fakihlerin örfün hüccet oluşuna delalet eden ifadelerindedir. İslam dini kendi naslarına uymayan örf ve adetleri "fasid örf" diye isimlendirmiş ve reddetmiştir. Mesela, sahih örf için, su miktarı belirlenmeksizin umumi hamamlara giriş, misafire yemek ikram etmenin, misafirin yemekten yemesine izin vermek sayılması, "veled" kelimesiyle sadece oğlan çocuğunun kastedilmesi sayılabildiği gibi fasid örf ve adet için de, arapların evlerin arkalarından bağırarak hane sahibini çağırmaları gösterilebilir. Hucurat suresindeki: "Ey Muhammed! Sana odaların ötesinden seslenenlerin çoğu akletmeyen kimselerdir."³⁰ ayeti bu fasid adetin nasıl reddedildiğine canlı bir örnektir.³¹

1.5. Moda Kuralları

Moda, gerek örf ve adetler, gerekse güncel konularda, belirli bir toplum ve grubun onayladığı geçici değişme kurallarından oluşur.³²

Tavır ve hareketlere ilişkisi yönünden moda, örf ve adetlere göre çok daha az süreklidir. Örf ve adet ile moda arasındaki en bariz fark, örf ve adetlerin daha sürekli, yerleşmiş ve sabit olmasından ibarettir. Moda hem geçicidir ve hem de geleneğe karşıdır; daha çok sun'i nitelik taşıyan tavır ve hareket biçimleri üzerinde etkilidir.³³

İslam dininin moda gibi günü birlik değişme ihtimali olan davranışlar için özel olarak belirlemiş olduğu bir yaklaşım ve strateji yoktur. Moda konusunu islami açıdan "tahsiniyat" başlığı altında değerlendirmek mümkündür. Zira moda, günü birlik değişebilen özel zevklere yönelik olarak şekillenir. Bu konularda islam dini genel olarak umumi kaideleri belirler, düşünce ve davranışların donuklaşmaması için kişisel zevklere dokunmaz. Aradığı tek şek kendi mantığına göre meşruiyet ölçüsüdür. Mesela, islam giyilecek elbisenin rengine, şekline karışmaz. Ancak, haya yerlerini belli ettirmemesi, başka milletlere benzeme amacının olmaması, ipek

²⁸Tolan, a.g.e., s.242.

²⁹Dönmezer, a.g.e., 267.

³⁰Hucurat 49:4

³¹Zeydan, a.g.e., s.252.; M. Şener; *İslam Hukukunda Örf*, İzmir (1987) 94 vd.

³²Talan, a.g.e., s.244.

³³Dönmezer, a.g.e., s.271.

bulunmaması, şer'i tesettürü sağlaması gibi umumi kaidelerle meşruiyetin hudutlarını belirler.

1.6. Hukuk Kuralları

Her toplumda karşı gelinmesi kesinlikle yasaklanmış, yaptırımları zor kullanarak da uygulanabilen ve rasyonel bir biçimde örgütlenmiş normlar hukuk kuralları olarak tanımlanır.³⁴

Hukuk kurallarını diğer normlardan ayıran en önemli vasıf, uygulanması ya da çiğnenmesi halinde düzenlenmiş bir takım yaptırımlara (ödül ya da ceza biçiminde) yol açan bir normlar bütününden oluşmasıdır.³⁵ Bu kurallar arkalarında devletin zorlayıcı desteğini bulmaktadırlar.³⁶

Hukuk kuralları otorite taşırlar ve bunun temelini devletin açık iradesi teşkil eder. Bu sebeple hukuk kurallarında esasta, sabitlik ve istikrarlı olmak karakteri vardır. Kanunlarını aralıksız değiştiren bir toplumda istikrar sağlanamaz; oysa sosyal sistemlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için diğer şartlar yanında istikrar başta gelen unsurdur.³⁷

Her toplum, sosyal kontrol aracı olan hukuk normlarını oluşturmak ve herhangi bir ihtilaf durumunda bireylerin müracaatla ihtilafını gidereceği bir otoriteyi tesis etmek zorundadır. Böyle bir boşluğun örf, adet, gelenek, görenek, ahlak ve din normlarıyla doldurulması mümkün olmadığından "kuvvet ve zorlama" yetkisine sahip olan hukukun bu boşluğu kendi mantığıyla doldurması gerekmektedir.

Daha önce de dini normlar başlığı altında değindiğimiz gibi İslam dini, insanı, aklı, nefsi, nesli, dini, malı, dünyası ve ahiretiyle bir bütün olarak kabul eder. Bu birbirinden hiçbir yönünün ayrılması mümkün olmayan insanın, iki dünya saadetini temin için de bütün yaşam normlarını kendisi belirler. Onun için Kur'an, bir anayasa ve hukuk, ibadet ve iman, ahlak ve muamelat kitabı olarak kabul edilir.

İslamın kendi hukukunu tesbiti konusunda mesela, hucurat suresinde: "Ey inananlar! Eğer yoldan çıkmışın biri size bir haber getirirse onun iç yüzünü araştırın..."³⁸ ve "Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle savaşılırsa aralarını düzeltiniz; eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allah'ın buyruğunu dönmelerine kadar savaşınız..."³⁹ ayetleri çok bariz birer örnek teşkil etmektedirler.⁴⁰

³⁴Tolan, a.g.e., s.245.

³⁵Duverger, a.g.e., s.78.

³⁶Dönmezer, a.g.e., s.274; Eserpek, a.g.e., s.134.

³⁷Dönmezer, a.g.e., s.274.

³⁸Hucurat 49/6

³⁹Hucurat 49/9

Dini hukukla beşeri hukuk arasındaki en bariz fark şudur: Din kendi hukukunu belirlerken dünya ve ahiret saadetini temin üzere bir anlayışla kaide ve kurallarını koyar. Ayrıca daha önce de geçtiği gibi, koyduğu kurallara kudsiyet atfetmek ve ahirete yönelik bir boyutunun varlığını kabul etmekle vicdanları direk etkilemeye çalışır. Beşeri hukukta öte dünya anlayışı olmadığından kuralların sadece bu dünya hayatının varlığını esas alarak düzenler.

Norm ve türleri hakkında bu kadar açıklamadan sonra, normatif açıdan hucurat suresinin önemine değinmekte fayda olduğunu mülahaza ederek çalışmamıza surenin önemini belirtmekle devam edeceğiz.

2. NORMATİF AÇIDAN HUCURÂT SÜRESİ

Kur'an, Allah kelamı olması hasebiyle bir bütün olarak özel bir önemi haizdir. İçeriklerine göre ayetler ve sureler de birbirlerine kıyasla farklı önem arzdebilmektedirler.⁴¹ Mesela; Cenab-ı Hakk'ın sıfatlarını anlatan bir ayetle, içeriği itibariyle, toplumun az bir kesimini ilgilendiren bir ayetin aynı önemi haiz olması düşünülemez.

Nitekim Kur'an içinde bulunan hucurat suresi de, içeriği itibariyle büyük bir ehemmiyeti haizdir. Toplumun her ferdini yakından ilgilendiren itikadi, ameli, ahlaki ve sosyal bir çok konuyu içerdiğinden dolayı bazı alimlerce "Ahlak ve Edeb Suresi" olarak isimlendirilmiştir.⁴²

Onsekiz ayeti geçmeyen bu sure gerçekten çok büyük bir ehemmiyet taşır. Akide ve şeriatla ilgili, insanlık ve mevcudatla alakalı bir çok önemli hakikatlar ihtiva etmektedir. İnsan kalbine ve kafasına uzak mesafeler ve yüksek ufuklar açan, ruha ve zihne derin hatıralar, büyük manalar sokan sistematik metotlar bakımından, terbiye ve eğitim prensipleri yönünden, teşri hükümleri bakımından hacmini ve ayetlerinin sayısını yüzlerce defa aşacak hususiyetler içermektedir.⁴³

⁴⁰Fasıkın getirdiği haberin kabul edilip edilmeyeceği ve bağı hakkındaki ahkam konusunda geniş bilgi bkz. Ebi Bekr Ahmed b. Ali er-Razi el-Cessas: **Ahkamu'l-Kur'an**, III. Beyrut (1993) 594 vd.; Vehbe ez-Zuhayli: **Et-Tefsiru'l-Münir**, XXVI. Dımişk (1991) 229 vd.; Muhammed Tahir b. Aşur: **Tefsiru'l-Tahrir ve't-Tenvir**, XXVI. Libya (ts.) 223 vd.

⁴¹Geniş bilgi için bkz. Suyuti: **El-İtkan**, II. Beyrut (1992), 424 vd.; İ.Cerrahoğlu: **Tefsir Usulü**, Ankara (1985) 201 vd.

⁴²Muhammed Ali es-Sabuni: **Safvetu't-Tefasir**, III. Mekke (ts.) 230; Zuhayli, a.g.e., s.21.; Muhammed Behruddin: **Tefsiru Ebdei'l-Beyan**, İzmir (1992) 547; Said Havva: **El-Esas fi't-Tefsir**, IX. Kahire (1985) 5439.

⁴³Seyyid Kutub: **Fi-Zilali'l-Kur'an**, VI. Kahire (1992) 3335.

İnsanı hidayete yönlendiren bu Kur'an-ı Kerim'in ilettiği yollar arasında, müslümana bu varlık aleminde en üstün insan olma yolunu göstermesi de vardır. İnsanı gerek umut, gerek ahlak ve değer, gerek ilke ve hedef itibarıyla en üstün varlık olarak yetiştirmeyi hedefler. Ferdi ahlak açısından mükemmellik esası üzere onu eğittiği gibi, toplumsal ahlak açısından da mükemmellik esası üzere insanı eğitir. Böylelikle müslüman kamil bir ümmetin, kamil bir üyesi olur.⁴⁴

Surenin, bu açıdan mütala edildiği zaman, bir bütünlük içinde mükemmel bir sistem, çok yüce ve sağlam bir alemle ilgili bariz işaretler taşıdığını; bu alemin üzerine kaim olduğu prensiplerini, sistemlerini, esas ve kaidelerini ihtiva ettiğini görmek mümkündür. Bu alemin bu prensipler önce ayakta tutmakta sonra korumaktadır. Sure bu yönüyle kendi başına müstakil bir süre görünümü vermektedir.⁴⁵

Surenin ihtiva ettiği:

1-Allah ve Resûlünün bir konudaki hükmünü araştırmadan önce müminin hüküm vermemesi,

2-Peygamberin heybet ve celalini sarsmama ve sesini onun sesinden fazla çıkarmama,

3- Bazılarının bazılarına ismi ve künyesiyle hitap ettiği gibi hitap edilmeyip bilakis Ya Resulallah, Ya Nebiyallah! diye, hitapta bulunulması,

4-Peygamberin yanında sesini alçaltanların muttakiler olduğu,

5-Uyeyne b. Hisn ve onun gibi olanların akıllarının ermediği,

6- İmanı, Allah ve Resûlüne bir minnet vesilesi yapmamak gerektiği,

7-Hakikat ortaya çıkınca kadar fasıkın getirdiği habere değer verilmemesi,

8-İki grup müminden biri diğerine saldırmaya devam ederse Allah'ın emrine gelinceye kadar o grupla savaşılması,

9-Allah'ın müminlerin arasındaki sulhu sevdiğini,

10-Arkadan kötü söz söyleme ve lakap takmanın engellenmesi,

11-Müslümana kötü zanda bulunma ve gizli yönlerini araştırma, gıybet ve nemimedden engelleme,

12-İnsanların hepsinin eşit olduğunu, bir erkek ve bir kadından yaratıldığını, hiçbirinin hiçbirisine takvadan başka bir üstünlüğünün olmadığı ⁴⁶ prensipleri o ulvi aleme ait ahlaki ve içtimai yapıyı oluşturmak için başta gelen prensiplerdendir.

⁴⁴Havva, a.g.e., IX, s.5440.

⁴⁵Kutub, a.g.e., VI, s.335.

⁴⁶Ahmed Mustafa el-Meraği: Tefsir'ul-Meraği, IX, Beyrut (ts.) 139; Havva, a.g.e., s.5439.

Surenin ayrı bir önem kazanması da bu prensiplerin hepsinin bir bütünlük içinde bu surede toplanmasındandır.

Buraya kadar yaptığımız çalışmada norm, türleri ve hucurat suresinin önemi üzerinde durduk. İkinci bölümde de hucurat suresi içinde bulunan normları tek tek ele alarak inceleyeceğiz.

II. BÖLÜM

HUCURÂT SÛRESİ'NDEKİ BİREYSEL NORMLAR

Çalışmamızın bu bölümünde, hucurat suresi içinde bulunan, Allah ve Resûlü'ne ve şahsımıza karşı normları ele alarak inceleyeceğiz.

1. ALLAH VE RESÛLÜ'NE KARŞI NORMLAR

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim, hedefi ve gayesi itibariyle insanı muhatap almış ve bunun için de insanın kainatla olan ilişkilerini ele alarak bu konuda bir takım kanun ve prensipler getirmiştir. Gene Kur'an, insanların ferdi yaşayış tarzına ait hükümler ve prensipler bıraktığı gibi, insanların cemiyet içindeki durumuna ve sosyal hayatına dair de hükümler ve prensipler koymuştur.¹

Sosyoloji ilminin kendi kapsamında görüp de araştırdığı, incelediği genel konulara Kur'an da temas etmiş, bu konularda temel esaslar ve genel prensipler getirmiştir. Mesela Kur'an, insanın sosyal yapısından² : aile nizamından³, evlenmeden⁴; boşanmadan⁵; muhtaçlara yardımdan⁶; miras ve mülkiyetten⁷ ; millet ve kabilelerle bunlar arasındaki farklılıklardan⁸; savaştan ve barıştan⁹ ve buna benzer bir çok sosyal meselelerden bahsetmektedir.

Kur'an'ın getirdiği bu temel esaslar ve genel prensiplerin yorumları farklı olsa da bunlar gerçek hakikatler olup asla sosyolojinin izafi ve değişken doğrularıyla eş değerde değildirler. Zira Kur'an'ın ortaya koyduğu gerçekler, bazen sosyolojinin izafi doğrularıyla bir uygunluk arz etse de bu, her zaman arzedecek demek değildir. Diğer pozitif ilimlerde olduğu gibi sosyolojide de kanunlar ve prensipler nihai gerçekler değil, mevcut şartlar içinde en doğru olanlarıdır. Kur'an, sosyolojinin bu zikredilen genel kanunlarının herbiri hakkında, kendi kanun ve prensiplerini vaz etmiştir.¹⁰

¹ C.Kırca; Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler. İstanbul (1984) 206.

² Hucurat 49/13; Bakara 2/213; Yunus 10/19; Nisa 4/28; Ta-Ha 20-123; Mearic 70/19; İsra 17/83; Fecr 89/15.

³ Ankebut 29/8; Lokman 31/14; Ahkaf 46/15.

⁴ A'raf 7/189; Rum 30/21; Nur 24/32; Nisa 4/3.

⁵ Nisa 4/19; Bakara 2/225-236-237; Ahzab 33/49; Talak 65/1-7.

⁶ Bakara 2/177-220; Nisa 4/3; İsra 17/34.

⁷ Nisa 4/7-12-176.

⁸ Bakara 2/213-251; A'raf 7/34; Yunus 10/19; Hucurat 49/13; Nisa 4/89/90; En'am 6/156; İsra 17/21.

⁹ Tevbe 9/29; Hac 22/39; Nisa 4/84; Enfal 8/15-61-65-68; Hucurat 49/9.

¹⁰ Kırca, a.g.e., s.208.

Bizim çalışma konusu olarak seçtiğimiz hucurat suresi sosyolojinin "norm" olarak isimlendirdiği "temel davranış tarzları" yönünden oldukça önemli bir içeriğe sahip olup günlük yaşamda sıkça karşılaşılmaması muhtemel bir çok normatif davranışı içinde barındırmaktadır.

Medine'de nazil olan hucurat suresi onsekiz ayet olup islami inanış ve şuur bakımından çok önemli olan "Allah ve Resûlü'nün önüne geçmeme" ile başlamış ve akabinde onun teferruatı niteliğinde olan başka normlarla devam etmiştir.

1.1. Allah ve Resûlü'nün Önüne Geçmeme

Semavî dinlerin tamamında inanış biçiminin, dinin çizdiği çerçeve dahilinde olması son derece önemlidir. Ölçü dahilinde kabul edilmeyen inanış biçimleri varsa yapılan amellerin bir mana ifade etmeyeceği de bilinmektedir. Olaya bu perspektiften bakıldığında iman eden kişinin inanç ve yaşantısını Allah ve Resûlü'nün çizdiği çerçeve içinde tutması imani bir zorunluluk kabul edilmektedir. Ayette: "Ey iman edenler, Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin..."¹¹ buyurulmakla iman eden herkes için bağlayıcı bir emir olduğu ifade edilmektedir.

Bu durum bir başka ayette: "Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur"¹² buyurularak mesele tamamen netleştirilmiştir. Hatta Allah ve Resûlü'nün hükmünün bulunduğu durumlarda başka bir tercihte bulunulması ise "apaçık bir sapıklık" olarak tarif edilmiştir.

Hucurat suresindeki bu ayette: "İman edenlerin muamelat ve hareketlerinde önden giderek kendiliğinden kararlar almaması, ilk önce Allah'ın kitabı ve Peygamberin sünnetinde bu konularda ne gibi emirler buyurulduğunun araştırılması gerektiği şeklinde bir ihtar vardır. Ayrıca bu durum müslümanların sadece şahsi işlerine münhasır kılınmamıştır. Bilakis onların her çeşit sosyal ilişkilerine de şamil olmaktadır. Ashında bu islam anayasasının temel maddesidir ve islam devleti, onun adalet mekanizması ve meclisi de bu hükme uymak zorundadır. Bu hükmün dışında ve karşısında serbest bir karar alamaz."¹³

Ulema bu ayetten şu manaları çıkarmışlardır: Bir mesele hakkında kitap ve sünnette bir hüküm varsa iman eden kimselerin konuşma ve davranışlarında o

¹¹ Hucurat, 49/1.

¹² Ahzab 33/36.

¹³ Ebu'ul 'Ala el-Mevdudî; *Tefhimu'l-kur'an*, V. (Ter. M. Han Kayani ve bşk.) İstanbul (1987) 404.

hükümün dışına çıkmamaları gerekir.¹⁴ Müminler Allah'a, Peygambere, insanlara ve kendi şahıslarına karşı olan davranışlarında edep kurallarına riayetkar olmalıdırlar.¹⁵ Peygamber varisleri olmaları hasebiyle ulemaya karşı edebini muhafaza edilmesi ve dini konularda onların rey ve içtihatlarının tercih edilmesi gerekmektedir.¹⁶

Sosyal hayat açısından olaya bakıldığı zaman karşımıza önemli bir durum çıkmaktadır. Tüm sosyal kuralları dinin belirlediği bir toplumda, kanun koyma yetkisi Allah ve Resûlüne ait olduğundan buna hiç bir mü'min itiraz edemez. Sosyal açıdan bu, toplumda sukunete, itaate sevkedici bir unsurdur. Ama mesela, demokraside olduğu gibi yüzde ellibirlik bir çoğunluğun yüzde kırkdokuzluk bir azınlığı idare etmeye kalkması veya akıl, ilim, kültür, görgü, anlayış v.b. vasıflarda daha az liyakatlı birisinin çıkardığı yasalar, bu vasıflarda olgunluk düzeyinde olan insanlar açısından ne derece bağlayıcı olabilir? O insanları o otoriteye ne derecede itaate sevkeder?

İnsanların kendi emsallerine yani, insanlara itaat etmekten çok Allah'a itaat etmeyi tercih etmeleri, akli selim açısından daha makul ve makbuldür. Bu ayeti kerimede bu durum zımnen anlatılmaktadır.

Sosyolojik olarak bu normu bir boyutuyla dini normlar, diğer bir boyutuyla hukuk normları kapsamında değerlendirmek mümkündür. Dini açıdan bu norm, zaruriyat kapsamına girmektedir.

1.2. Sesi Yükselterek Konuşmama

Sosyal ilişki ve diyaloglarda konuşma edebini muhafaza son derece önemlidir. Peygamberimizin hayatında kendi huzurunda cereyan eden bazı kaba davranışları nehyetmek için ayette: "Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamberin sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygambere yüksek sesle bağırmanın..."¹⁷ buyurulmuştur. Bu davranış sahabe arasında son derece hassasiyetle

¹⁴Ebi Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi: *Camiu'l-Beyan an Te'vil-i Ayi'l-Kur'an*, XIII, Beyrut (1988) 116-117; Ez-Zeccac Ebi İshak İbrahim b. es-Seri: *Ma'ani'l-Kur'ani ve İrabuhu*, V, Beyrut (1990) 31; Ebi Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud el-Ferrau'l-Beğavi: *Meali'mu't Tenzil*, IV, Beyrut (1993) 188; Ebi'l-ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzi: *Zadu'l-Mesir*, VII, Beyrut 110 vd.; Esirüddin Ebi Abdillahi Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan: *El-Bahru'l-Muhit*, VIII, Beyrut (1990) 104; Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyuti: *Ed-Durrul-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sur*, VI, Beyrut (1990) 85; Ebu's-Suud: *İrşadu'l Akli's-Selim İla Mezayayi'l-Kitabi'l-Kerim*, V, Beyrut (ts.) 607.

¹⁵Ebi Muhammed A.Hakk b. Galib b. Atiyye: *El-Muharrerü'l-Veciz fi-Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, V, Beyrut (1993) 144; Muhyiddin b. Arabi: *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim*, II, Tahran (1978) 516.

¹⁶İbn Atiyye, a.g.e., V, s.144.

¹⁷Hucurat 49 / 2

uygulanmıştır.¹⁸ ve bir edep kuralı olarak da o günden bu güne müslümanlar arasında şuyu bulmuştur.¹⁹

Bu durum: "(Ey Müminler!) Peygamberi, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın..."²⁰ "Yürüyüşünde tabii ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkini merkeplerin sesidir."²¹ ayetlerinde de geçmekte olup konumuzu değişik açılardan tamamlamaktadır.

Peygamberimizin huzurunda hafife alma ve küçümseme maksadıyla yapılan konuşmaların küfür olduğu²² hürmete layık, manevi değerlere sahip büyük zatların önünde kendi arkadaşları veya sıradan insanlara davranıldığı gibi davranılmasının ise hakaret sayılabileceği²³ bu ayetten anlaşılan manalar arasındadır.

Peygamberin hayatında birbirine bağırıyormuş gibi konuşma neticesinde amellerin habt olacağı şeklinde bir itabın varlığı, ayetin devamında:"...Yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir."²⁴ şeklinde ifade edilmektedir. Ulema, Peygamberin vefatından sonra aynı edebin Mescidi Nebevi'de, manevi huzurda da gösterilmesinin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.²⁵

Daha önceki bölümde ahlak normlarını işlerken din, ahlakî kuralları tahsiniyat başlığı altında inceler, demiştik. Ayeti kerimede geçen mefhum her ne kadar özel durum için nazil olmuş ise de "nuzul sebebi hususi ama hükmü umumidir" kaidesine mefhumu genellediğimiz zaman, insanlar konuşma esnasında muhatapları kim olursa olsun onların heybet, azamet, vakar v.b. hissiyatını sarsmayacak şekilde davranmak zorundadır. Allah ayette:"...Birbinize bağırdığınız gibi bağırmanın ..."26 buyurarak bu davranışın rencide edici, küçültücü ve haysiyet kırıcı olduğunu vurgulamaktadır.

Meseleye bu açıdan baktığımızda, toplum içindeki ilişkilerin karşılıklı sevgi, saygı ve muhatabın onurunu yükseltici ilişkiler üzerine oturduğunu görürüz. Karşıdaki muhataba, küçültücü biçimde bağıra çağıra konuşulursa onun onuru

¹⁸ Taberi, a.g.e., XIII, s.118-119.

¹⁹ M.Z.Kotku; *Korku ve Ümit*, İstanbul (1985) 48.

²⁰ Nur 24/63.

²¹ Lokman 31/19.

²² Ebi'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömerü'z-Zamahşeri: *El-Keşşaf an Hakayıki't-Tenzil ve Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Te'vil*, III, Beyrut, (ts.): Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. es-Semerkandi; *Bahru'l-Ulum*, III, Beyrut (1993) 261.

²³ Ebi'l-fida İsmail b. Kesir: *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, IV, Beyrut (1992) 222; Mevdudi, a.g.e., V, s.405.

²⁴ Hucurat 49/2

²⁵ İbn Kesir, a.g.e., IV, s.222;

İbn Atiyye, a.g.e., V, s.145; S.Kutub: *Fi-Zilalil-Kur'an*, VI, Kahire (1992) 33-40.

²⁶ Hucurat 49/2

kırılmış ve toplum içinde onun küçülmesine, saygınlığını yitirmesine sebep olmuş olunur. Bu da zamanla insan ilişkilerini zedeler, saygı ve sevgiyi ortadan kaldırır. Saygı ve sevginin olmadığı bir toplumun da sosyal açıdan bekası düşünülemez.

Sosyolojik olarak ahlaki normlar kapsamına giren bu davranış tarzı dini olarak tahsiniyatın muhtevasında bulunmaktadır.

1.3. Allah ve Resûlü'ne İtaat

İmandan sonra itaatın istenmesi ya da olması tabii sonuçtur. Bu kavramın yeterince tanımlanabilmesi için itaatın ölçüsünün bilinmesinde yarar vardır.

Allah taala Kur'an'da Peygamberimize hitaben: "İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola erdirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru yolu göstermektesin"²⁷ buyurarak Peygambere vahyedilen Kur'an olduğunu, ancak onunla doğru yola erişebileceğini ve Peygamberin de Allah'a itaate insanları sevkettiği için doğru yolda olduğunu vurgulamaktadır.

Allah ve Resûlü'ne itaat ancak doğru yolda olmakla mümkündür. Yani, doğru yolda olmak Allah ve Resûlüne itaatla; Allah ve Resûlüne itaat ise doğru yolda olmakla eşdeğerdedir, demek yerinde bir yargı olur. Bu durumu şu ayeti kerime çok güzel bir şekilde beyan etmektedir: "De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. ondan başka tanrı yoktur, O diriltir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmi Peygamber olan Resûlüne-ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır-iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız"²⁸

Kur'an, Allah'a itaatın gerçekleştirileceği yolun doğru yol olduğu net olarak ifade etmektedir. Bu kavram Kur'an'da: "Sebilü'r rüşd,²⁹ Sebilü'r-reşad³⁰, Es-Sıratu'l-mustakim³¹, Es-Sıratu's-Seviyy³² v.b." gibi sözlerle isimlendirilmektedir.

Elmalılı: "Tefsirlere baktığımızda sırat-ı mustakim'den muradın ne olduğunu hakkında şu rivayetleri görürüz: Sıratullah, tariki hak, sebili mum'tedil, kitabullah, iman ve tevabi, iman, islam ve şeriat. islam. Peygamberimizin ve eazımı ashabını tariki, sünen, tariki sünnet ve cemaat. tariki cennet. cisri cehennem. nihayet bunları telhis eden muhakkikin tariki"³³ der.

²⁷ Şura 42/52

²⁸ A'raf 7/158

²⁹ Bakara 2/256; A'raf 7/146; Cin 72/2

³⁰ Mü'min 40/29-38

³¹ Fatiha 1/6; A'raf 7/16; Saffat 37/118

³² Ta-Ha 20/135

³³ Elmalılı M.Hamdi Yazır; Hak Dini Kur'an Dili. 1. İstanbul (1971) 123.

Allah ve Resûlüne itaatle doğru yol bağlantısı konusunda ibn Kesir: "Selef ve haleften müfessirler, sırat kelimesinin tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Fakat hepsi bir tek noktaya yönelmiştir ki, o da Allah ve Resûlüne ittibadır. Sıratın Allah'ın kitabı olduğu hususunda da rivayetler vardır."³⁴ demektedir.

Fahrettin-i Razi ise doğru yol konusunda şunları söylemektedir: Geometri ile uğraşanlar, doğru çizginin, iki noktayı birbirine birleştiren en kısa yol olduğunu söylemişlerdir. Buna göre doğru çizgi, bütün eğri çizgilerden daha kısadır. Sırat-ı müstakim, en yakın ve en kısa yoldur. Eğri yollar eğrilikleri münasebetiyle birbirlerine karışırlar ve sonuca çıkmaz, hedefe varmazlar. Ayrıca korkulardan, belalardan uzak, en emniyetli yol sırat-ı müstakimdir.³⁵

Bütün toplumların hedefi insan için, insan tabiatına uygun bir yaşam biçimi, düşünce tarzı belirlemektir. Gelişen bunca bilime rağmen insanın keşfedilmeyen yönü keşfedilene göre çok azdır. Genel olarak bilimsel çalışmalar fiziki, bedeni yapı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Oysa insan sadece eti, kemiğiyle insan değil bir de ruhu vardır.

İnsanların, çok az bir bilgiye sahip oldukları ruh hakkında³⁶ doğru karar verebilmeleri çok az bir ihtimalle mümkündür. Durum böyle olunca ruhu yaratan ve en iyi şekilde bilen Allah'ın, onun gidiş yolu hakkında çizdiği çerçeve son derece önem arz etmektedir. Tabiatı gereği suda yaşamak zorunda olan bir balık nasıl karada yaşamazsa insan da tabiatı dışına çıkarıldığı zaman ruhi ve bedeni hayatını sağlıklı bir şekilde devam ettiremez. İnsanın sağlıklı bir hayat tarzı sergileyebilmesi, ruhunun ve bedeninin doğal yapısına uygun bir ortamda mümkündür. Bu tabii ortamın insanın yaratılış gayesini gerçekleştireceğini ve toplumları yükselterek sosyal açıdan huzur ve refaha kavuşturacağını Allah Kur'an'da: "Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir..."³⁷ buyurarak beyan etmektedir.

İnsanların sosyal yaşamlarında fitrata ters sonuçlara çıkmamaları Allah ve Resûlüne itaatla mümkündür. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, onlara itaat ise ancak Kur'an'ın çizdiği ve adına genel olarak "Sırat-ı müstakim" dediği çerçeve dahilinde olabilir.

İnsan Allah'ı bilmekle özgürlüğünün en üst noktasına çıkar.³⁸ Ruhun ve ilmen tesbit edemediği tehlikeleri Allah ve Resûlü haber vererek insanı, özgürlüğünü

³⁴ İbn Kesir, a.g.e., I. s.42.

³⁵ Razi, a.g.e., I. s.358.

³⁶ Fazla bilgi için bkz. İsrâ 17/85

³⁷ İsrâ 17/9

³⁸ Ş.Şar: İslam Tasavvufu, İstanbul (1991) 65.

tehdit eden şeylerden korur ve tehlikesiz, örgürce yaşamasını sağlarlar. Bu da sosyal açıdan verimli, çalışkan, doğru bir insan tipini hazırlayarak toplumların daha hızlı kalkınmasına ve huzur içinde hayatını devam ettirmesine zemin ve imkan hazırlar.

Allah ve Resûlüne itaat geniş muhtevalı bir normdur. Hatta dinin tamamını kapsıyacak kadar geniştir, denilebilir. Durumu bu açıdan değerlendirdince sosyolojiye göre bu normu, sadece dini ya da ahlaki veya hukuki, örf ve adet, moda başlıklarından birisi altında değerlendirmek son derece yanlış ve yetersiz olur. Dini normları işlerken değinmiş olduğumuz gibi semavî dinlerde normların çoğu karakteristiktir, çok geniş kapsamlıdır. Bazı dini normları sosyolojik olarak bir başlık altına sokmak mümkün değildir. Hatta dinin zaruriyat, haciyat, tahsiniyat olarak incelediği üç sınıftan da birisi kapsamına sokmak mümkün olmayıp bilakis, o üç maddenin tamamını kapsıyacak kadar geniş bir muhtevaya sahiptir.

2. ŞAHSİMIZA KARŞI NORMLAR

Çalışmamızın bu kısmında bireysel normlardan şahsımıza karşı olan normları inceleyeceğiz.

2.1. Allah Korkusu

Allah korkusu, inanan her insanın bilinç altına yerleşerek onu kontrol altında tutması bakımından sonra derece önemli bir "otokontrol" aracıdır.

Yaratılmış olan varlıklar içerisinde sorumluluğu sadece insanın üstlenmiş olması³⁹ doğal olarak kendisine bir takım görevler yüklenmesine neden olmuştur. Bu görevlerini dengeli ve verimli bir şekilde yerine getirmesi ve çevresiyle uyum içinde yaşayabilmesi için de kendisinde bazı şeylerin oluşması, bulunması gerekmektedir. İşte Allah korkusu bunlardan birisidir.

Kur'an'da geçen diğer ayetlere bakıldığında Allah korkusunun sağlayacağı sosyal faydaları görmek mümkündür. Allah, kendisinden korkanlarla beraber olacağını⁴⁰ ; her şeyi bildiği için kulların yaptıklarının gizli kalmıyacağını bilinmesini ve korkulmasını⁴¹; kendisinin korkulmaya en layık olduğunun

³⁹ Ahzab 33/72-73; Haşr 59/21.

⁴⁰ Bakara 2/194

⁴¹ Bakara 2/231-223; Nisa 4/1

bilinmesini⁴²; Allah'dan korkulması neticesinde iyi ile kötüyü ayırdedecek bir anlayışa sahip olunacağını⁴³; ışığında yürüyecekleri bir nur vereceğini⁴⁴; başarıya ulaşılacağını⁴⁵; kendisinin murakabe edildiğini idrak eden insanın doğru söyleyeceğini⁴⁶; Allah'tan korkma neticesinde Allah'ın nimetlerini tamamlayacağını ve doğru yolun bulunabileceğini⁴⁷ beyan etmektedir.

İnsanın, yaratılış gayesini gerçekleştirme için denge unsuru olan Allah korkusunun da kendisinde bulunması gerekmektedir. Allah korkusu olmaksızın Allah'a sevimli olunamayacağını beyan için Allah: "...Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanızdır..."⁴⁸ buyurarak durumu bize izah etmiştir.

Gene yaratılış gayesinin tahakkuk ettirilmesi için Allah korkusu üzerinde o kadar ihtimamla durulmuş ki "korku ile ümit arasında yaşama"⁴⁹ bir itikat kuralı olarak benimsenmiştir. Bu kurala binaen bir mü'minden Allah korkusunun ayrılması tavavur olunamaz. Bu konuda M.Z.Kotku: "Hak korkusunun zaafiyeti iman ve marifeti ilahiye zaafiyetinden ileri gelmektedir." ⁵⁰ diyerek olayı iyi bir şekilde ifade etmektedir.

Yaratan Allah yarattığı insanı en iyi olarak da bilendir. İnsanın hangi konularda zaafının olduğunu ve hangi zaafının da Allah korkusuna sahip olmakla giderileceğini bilen Allah, o zayıf noktalarını kapatıp insanın daha verimli çalışmasını temin maksadıyla belirli yerlerde mutlaka Allah korkusunun lüzumunu bildirmiştir. Bunları ayetlerle örneklendirerek yukarıda belirttik.

İnsan, zayıf olduğu bazı durumlarda Allah korkusuna sahip olmakla topluma zararlı olabilecek davranışlardan kaçınmaktadır. Mükemmel bir "otokontrol" sistemi oluşturan Allah korkusu, insanı sosyal açıdan en verimli hale getirmektedir. Bu norm sosyologlarca ahlak normları arasında kabul edilirken dini açıdan tahsinîyatın kapsamında değerlendirilmektedir.

2.2. Sabır

Kur'an-ı Kerim'de onlarca ayetle tavsiye ve emredilen "Sabır" kavramı kelime kolarak, kendi nefsinin birşeyden engelleme manasınadır.⁵¹ Şer'i ıstılah olarak

⁴² Müddesir 74/56

⁴³ Enfal 8/29

⁴⁴ Hadid 57/28

⁴⁵ Al-i İmran 3/200

⁴⁶ Ahzab 33/70

⁴⁷ Bakara 2/150

⁴⁸ Hucurat 49/13

⁴⁹ M.Z.Kotku: Ehl-i Sünnet Akaidi, İstanbul (1985) 81.

⁵⁰ Kotku, a.g.e., (bkz. dn.19) s.17.

⁵¹ İbn Manzur: Lisānu'l-Arab, IX, Beyrut (1990) 104; Er-Rağıb el-İsfahani: Müfredatu Elfazil-Kur'an, Beyrut (1992) 474; İbrahim Mustafa ve bşk.: El-Mu'cemu'l-Vasit, İstanbul (1986) 505.

sabır, nefsi emredilen şeylerde tutmak, hapsetmektedir. Bu da ibadetlerin meşakatlerine tahammül, belalara tahammül ve günah dışındaki zararlara tahammülle gerçekleşir.⁵²

Kur'an-ı Kerim'de sabır için özel bir tanım yapılmış değildir. Daha çok yaşanan olaylar, karşılaşılan musibet, bela v.b. şeyler karşısında tahammül göstermenin gereği ve fazileti ve sonucunda olacak şeylerden bahsedilmektedir.

Mesela; "(Ey Muhammed!) Sabırlı ol, çünkü Allah güzel iş yapanların mükafatlarını zayi etmez"⁵³ "...Yalnız sabredenlere, mükafatları hesapsız ödenecektir."⁵⁴ buyurularak sabır neticesinde mükafatın zayi edilmeden hesapsızca ödeneceği beyan buyurulmaktadır.

Gene, sabrın önemi konusunda Allah: "Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi amel işleyenler, birbirine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır."⁵⁵ buyurarak, insanların ziyan etmemeleri için diğer sayılanlarla birlikte sabırlı olmalarını da emir buyurmuştur. Bunun yanı sıra Allah'a karşı yapılan ibadet ve taata sabır göstermenin de önemi belirtilmiş ve karşılığında ne olacağı izah edilmiştir. "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) sabredenleri müjdele! O sabredenler, kendilerine bir bela geldiği zaman, Biz Allah'ın kullarıyız ve O'na döneceğiz derler. İşte Rabbinden bağışlamalar ve rahmet hep onlarıdır. Ve doğru yolu bulanlar da onlardır."⁵⁶

İslam dininin doğuşundan sonra çok kısa bir zaman içinde dünyaya yayılmasında ilk müslümanların gösterdiği sabrın büyüklüğü tartışılmazdır.⁵⁷ Buna rağmen bazılarının sabırsız davranışları üzerine Cenab-ı Hakk'ın kendilerini te'dib maksadıyla: "(Resûlüm!) Sana odaların arka tarafından bağırانların çoğu akli ermez kimselerdir. Eğer onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."⁵⁸ buyurduğu da vakidir.

Yukarıda geçen ayetteki "sabretselerdi elbette kendileri için daha iyi olurdu"⁵⁹ sözü hakkında Kasımî: "Acele ile Peygamberin çıkmasını isteyince onu

⁵² El-İsfahani, a.g.e., s.474; Ebu Talib Muhammed b. Ali el-Mekki: **Kutu'l-Kulub**, II, Mısır (1360) 217; Erzurumlu İbrahim Hakkı: **Marifetname**; İstanbul (1983)590.

⁵³ Hud 11/115.

⁵⁴ Zümer 39/10

⁵⁵ Asr 103/1-2-3

⁵⁶ Bakara 2/155-156-157

⁵⁷ Abdurrahman el-Muhacir: **İslamın Hareket Metodu** (Çev. Eyüp Aslan) İstanbul (ts.) 160.

⁵⁸ Hucurat 49/4-5.

⁵⁹ Hucurat 49/5.

kızdırdılar ve ondan istifadeleri az oldu. Eğer sabretselerdi istifade ettiklerinden çok daha fazla istifade edebileceklerdi."⁶⁰ demektedir.

Aralarında bazı nüanslar olsa bile sabır sözü Kur'an'da hep aynı maksatlarda yani, azim ve sebata teşvik maksadıyla kullanılmıştır.

Bir durum karşısında sabredip başarıya ulaşmak için uygun zamanı beklemek, tedirgin olmamak, kalbi güçlüklerle sokmamak, sabit kadem olmak, nefse hakimiyet ve her türlü güçlüğü göğüs gerip gerekli dini ve beşeri vazifeyi hakkıyla ifa edebilmek ancak sabretmekle mümkün olabilmektedir.⁶¹

Sabır konusunda önemle üzerinde durulması gereken konulardan birisi de sabretmenin tedbir almaya engel olmadığıdır. Yani, "Nasılsa sabredeceğiz o halde tedbir almaya ne gerek var" denilmeyip en güzel şekilde şer'in ve aklın uygun gördüğü tüm tedbirler alınmalı ve bu tedbirler sabra engel kabul edilmemelidir.⁶²

Toplumda ilk defa vuku bulan kötülöklere, zamanla alışılıp benimsenen bir davranış haline gelmemesi için hemen müdahale ve iyi olan şeyleri yerleştirmek için sarfedilen gayret neticesinde bu davranışlardan gelecek eza, cefaya katlanmak dinen medhe mazhar olmuş ve sabrın mühim kısımlarından sayılmıştır.⁶³

Karşılaşılan değişik sosyal olayların insan ruhunda yapacağı etkilere hakim olmak, iyi düşünüp danışmadan karar vermemek, toplumun ve ferdin yararına olsun diye arzularını gemlemek, üzücü durumlarda tahammül göstererek yaraları tedavi eden zamanın akışın beklemek manalarında kullandığımız "Sabırlı davranma" insanlık tarihinde başarının, yüksek ahlak niteliğine sahip olmanın, güçlükleri çözenin bir anahtarı olmuştur. İslam dini de bu davranışı normatize ederek ölçülerini belirtmiş ve doğuracağı sonuçları da tarifleyip insanları bu normu uygulamaya teşvik etmiştir.

Cenab-ı Hak: "Asra yemin ederim ki insan gerçekten zıyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi amel işleyenler, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır."⁶⁴ Buyurarak bu normatif davranışa uymayanların hem dini hem de dünyevi yani, sosyal boyutunu izah etmektedir.

Sosyologların ahlak normları arasında kabul ettikleri sabır normu semavî dinlerde tahsiniyat başlığı içinde mütalaa edilmiştir.

⁶⁰ Muhammed Cemalüddin el-Kasımî: *Mehasinu't-Tevîl*, XV, Beyrut (1978) 111.

⁶¹ Seyyid Süleyman Nedvî: *İslam Ahlak Nizamı* (Ter. A.Genceli) İstanbul (1990) 369.

⁶² Said Havva: *Er-Resûl* (Ter. Halil Güneneç) Ankara (1981) 135.

⁶³ İ.Çetin: *Ahlâkî Reçeteler*, Isparta (1993) 402.

⁶⁴ Asr 102/1-2-3

2.3. Tevbe

Kur'an'da sıkça geçen tevbe, kelime manası olarak, bütün yönleriyle günah işlemekten vazgeçmek anlamındadır.⁶⁵

İstilahe mana olarak tevbe, rucu; yani, mü'minin kötü huylardan, İslamın ruhuna zıt davranışlardan sıyrılması ve samimiyetle güzel huylara dönmesidir.⁶⁶

Tevbe; yaratılışın gayesini oluşturan tevhidin giriş kapısıdır. Ruhun selameti için günahın zararlı olduğu idrakinden doğmuştur. Zira günah mü'mini gayesinden, yani Allah'a gidişten ayırır. Allah'la insan arasındaki hicapların kalkmasına vesile olan ilk makam tevbedir.⁶⁷

İşlenen her günah, huzura gidişten bir sapma olduğundan, insanı maksadına ulaştırmada asli fonksiyonu üstlenen kalbi karartır. Bu kararın kalbin düzenli bir şekilde görevini yerine getirmesi ancak tevbe ile mümkündür.⁶⁸ içine düşülen gayri ahlaki durumdan kurtulmak için islamın sunduğu ideal can simidi de tevbedir.⁶⁹

Dini normları anlatırken de değindiğimiz gibi din, kendi istediği şekilde bir toplum oluşturmak ister. Günah işlemeyi ve bu günahlardan tevbesizliği kendi oluşumu önünde bir engel olarak görür. Bundan dolayı her inanana tevbeyi farz kılar ve tevbeyi terk etmeyi haram sayar. Bu vucubiyet konusunda islam alimleri ittifak halindedirler.⁷⁰

Bir müslümanı tevbe etmeye sevk eden amiller için;

1-Günahların birey olarak kendi şahsına ve topluma verdiği zararları ve bunların çirkinliğini tefekkür ve tezekkür,

2-Allah'ın, insanın gücünün fevkinde olan azap ve gazabını hatırlamak,

3-Kendi acz ve zaafını düşünerek, başka bir surette kurtuluşun mümkün olamayacağını anlamak sayılmaktadır.⁷¹

Gene bireyin kendisini ilgilendiren bir günahından dolayı yaptığı tevbenin şu şartları haiz olması lazım gelir;

1-Günahı terketmek,

2-Yaptığına pişman olmak

⁶⁵ İ. Manzur, a.g.e. II, s.74; İsfahani, a.g.e., s.169; İ.Mustafa, a.g.e., s.90.

⁶⁶ S.Eraydın; **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul (1994) 156; M.Z.Kotku; **Tevbe**, İstanbul (1984) 7.; S.Ateş; **İslam Tasavvufu**, Ankara (1976) 58; H.K.Yılmaz; **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul (1994) 168.

⁶⁷ Eraydın, a.g.e., s.156.

⁶⁸ İ.Çetin; **Terbiye-i Nefis**, Isparta (1995) 175.

⁶⁹ H.Atay; **Kur'an'a Göre İslamın Temel Kuralları**, İstanbul (1991) 74.

⁷⁰ İ.Gazali; **İhyau Ulumiddin**, IV (Ter. Ahmed Serdaroğlu) İstanbul (1986)13; Ebu Said Hadimi; **Berikâ**, IV (Ter. Bedrettin Çetiner) İstanbul (1989) 304.

⁷¹ M.Ş.Arvasi; **Peygamber Efendimizden Hutbeler ve Sohbetler**, İstanbul (1982) 32.

3-Bir daha yapmamaya azmetmek.

Eğer günah toplumun diğer fertleriyle ilgili ise o zaman, hakkı sahibine vermek ve helallaşmak ta gereklidir.⁷²

Din, tevbeyle topluma çok büyük fayda sağlamayı öngörür. Zira dinen tevbe ederek günahları terketmek tek başına yeterli görülmemektedir. O yapılan kusurun kalbi karartıp kişiyi iyi, faydalı işlerden alıkoymasından dolayı direk kişiyi veya toplumu ilgilendiren zararlarının da telafi edilmesi emredilmektedir.

Cenab-ı Hak Kur'an'da: "Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmiştir."⁷³ buyurmakta ve Peygamberimiz de: "Kul bir hata işlediği zaman kalbine siyah bir nokta vurulur. Şayet el çeker, mağfiret diler ve tevbe ederse kalbi cilalanır. Eğer (bunu yapmayarak) dönerse siyah nokta artırılır ve neticede bütün kalbini istila eder. İşte Allah'ın: "Onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmiştir." şeklinde zikrettiği durum budur.⁷⁴ diyerek yukarıda geçen ayeti tasrih etmektedir.

İnsan kalbini siyah noktalarla kapatan günah kirinin temizlenmesi ve insanı iyiliğe seketmesi için gene Peygamberimiz: "Her nerede (ne halde) olursan ol Allah'tan kork ve kötülüğün arkasından iyilik yap ki o iyilik o günahı mahvetsin. İnsanlara iyi ahlakla muamele et."⁷⁵ buyurmaktadır.

Toplum içinde verimli olmak için güzel ahlakın kazanılmasında teşvik edici güç tevbedir. Zira tevbe, kulu hem temizler hem de mütevazi kılar. Tevbe bütün güzel huyların kazanılmasında ilk adım kabul edilir. Bu sebeple tevbe, sosyal ahlakın kazanılmasında çok büyük bir önem arz etmektedir. Bir müslüman, bütün hayırların başınının tevbe ile başladığını bildiğinden hergün mutlaka tabi olduğu Peygamberi gibi tevbe eder.⁷⁶ Bu açıdan tevbe ilahi ve nebevi eğitimin temelini oluşturur.⁷⁷

Tevbe fert ve toplum için bir arınma ve temizlenme aracıdır. Tevbesiz toplumlar, teknolojik olarak ne kadar ilerleseler bile insanlar huzur ve sükun bakımından son derece çaresiz kalmakta ve insanların sıkıntılarını giderememektedirler.

İnsanı yaratan Allah, günahlarla kirlenen insanların topluma ve kendine yararlı işler yapabilmesini tevbe şartına bağlamıştır. Tevbe ise sadece ilahi dinlerde olup beşeri bir netelik taşımamaktadır.

⁷² Fraydın, a.g.e., s.157; Yılmaz, a.g.e., s.169.

⁷³ Mutaffitin 83/14

⁷⁴ Tirmizi, Tefsir-74.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel; Kitabu'z-Zühd, I, İstanbul (1993) 49.

⁷⁶ İbn Hanbel, a.g.e., I, s.68. (Peygamberimiz hergün yüz kere tevbe ettiğini ifade etmektedir)

⁷⁷ H.Baş; İslam ve Mevlana, İstanbul (1995) 147.

2.4. Takva

Ve-ka fiilinden gelen takva, kelime olarak korundu, kendine zararlı ve eziyet veren şeylerden sakındı, perhiz yaptı, sipere girerek korundu, korktu manalarında kullanılmaktadır.⁷⁸

İstilah olarak ise birçok tanımlama yapılmıştır ama hepsi aynı sonuca çıkmaktadır. Bunlar arasından önemli bulduğumuz birkaçını verelim: "Takva, insanın, Cenab-ı Hakk'ın daim hazır ve nazır olduğuna inanarak iyi ve kötüyü birbirinden ayırması ve kalpten gelen bir istekle iyiye yönelip kötü olandan nefret etmesi, sakınması ve yaptığı her işi Allah rızası için yapmasıdır."⁷⁹ "Allah'tan kormak, haramdan ve şüpheli şeylerden sakınmak ve emirlerini yerine getirmektir"⁸⁰ "Nefsi, ukubete müstahak kılacak kavli, fiili davranışlardan korumaktır. Bunun en düşüğü şirkten muhafaza en büyüğü ise kalbini ve sırrını Allah'tan başka herşeyden koruyarak bütün varlığıyla kulluk etmektir."⁸¹ Allah'a ve kullara karşı muameleyi bilmek ve gereğini yerine getirmektir."⁸²

Yapılan ıstilahî tanımlardan bir sentez yaparak şöyle bir tanım çıkarmak mümkündür: "Takva, kulun, allah'ın devamlı kendisini gördüğünün şuurunda olarak O'ndan gerektiği gibi korkmakla beraber büyük küçük ayırdetmeksizin günahları terkedip emirlerini yerine getirmesi, kulların haklarına riayet etmesi, ahirette kendisini zor durumda bırakacak hiç bir davranışı yapmaması, kalbini sadece Allah'la meşgul edip yaptığı her şeyi Allah rızası için yapmasıdır," denilebilir.

Bunu daha veciz bir şekilde söylememiz gerekirse takva, Allah nasıl olunmasını istiyorsa öyle olmaktır, diyebiliriz. Bu da daha önce Allah ve Resûlüne itaatı anlatırken değindiğimiz gibi ancak Kur'an ve sünnete ittiba ile mümkündür.

Kur'an'da takva kelimesi çokça zikredilmektedir. Takvanın önemi üzerinde durularak emredilmiş, bir çok ayette muttakilerin fazileti ve onların ulaşacakları mükafatlar zikredilerek takvaya tahrik ve teşvik edilmiştir.

Takva kelimesi Kur'an'da sanki her sahifede karşılaşılmış kadar çok imajı verir ve geçtiği yerlerde mutlaka bir takım önemli dini, dünyevi veya uhrevi durumları tasrih eder.⁸³

⁷⁸ İ. Manzur, a.g.e., II, s.74; İsfahani, a.g.e., s.881.

⁷⁹ Nedvi, a.g.e., s.369.

⁸⁰ Ö.N.Bilmen: *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul (1990) 453; A.Ünal: *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul (1990) 536; İ.Çetin: *Mufassal Medeni Ahlak*, Isparta (1993) 394.

⁸¹ Ebu'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyri: *Risale-i Kuşeyriye* (Ter. Ali Arslan) İstanbul (1980) 232; M.İz: *Tasavvuf*, İstanbul (1990) 118; Elmah'lı, a.g.e., VI, s.4479.

⁸² Çetin, a.g.e. (bkz. dn. 80) 344.

⁸³ Abdullah Nasih Ulvan: *İslam'da Aile Eğitimi*, I (Ter. Celal Yıldırım) İstanbul (1984) 387.

Sosyal açıdan son derece önem arzeden konulara değinen bir kaç ayeti örnek olarak vermekte fayda vardır: "İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değil. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve Peygamberlere inanır (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekat verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakiler ancak onlardır."⁸⁴

"O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah ta güzel davranışta bulunanları sever. Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler."⁸⁵

"Şüphesiz ki Allah'a isyandan sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiğini alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunacaklar. Kuşkusuz onlar, bundan önce dünyada güzel davrananlardı. Geceleri pek az uyurlardı. Seher vakitlerinde de istiğfar ederlerdi. Mallarında, muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı."⁸⁶

Yukarıda misal olarak verdiğimiz bir kaç ayet te çok açık bir şekilde beyan etmektedir ki takva, insan kalbine ve dolayısıyla tüm hareketlerine Allah korkusu ve saygısıyla hakim olan ve bu yönüyle sosyal hayatta olması gereken bütün faziletlerin kaynağıdır. Bozgunculuk, anarşi, şer ve günahlardan ve diğer toplum huzurunu kaçırarak bütün davranışlardan kaçınmanın tek yolu takvadır.

Takva, ferde kazandırdığı anlayış ve incelikle insanı, toplumun bütünleşmiş bir parçası haline getirir. Yüklediği sorumlulukla toplumdan kendisini soyutlamamasını ve toplumun sorunlarıyla çok yakından ilgilenmesini sağlar.

Takva, islamin kendisi için kaide ve kurullarla hudut çizdiği ve çok önem verdiği normlardan birisidir. Bu norm, kapsamına bakılarak sosyolojik açıdan değerlendirildiği zaman, sosyolojinin, dini, ahlaki, hukuki, moda ve örf-adet olarak yaptığı norm sınıflamasının tamamını içine alacak kadar geniş bir muhtevaya sahiptir. Hatta islamin, zaruriyat, haciiyyat ve tahsiniyat başlığı altında incelediği bütün davranış kalıplarını "takva" kelimesinin kapsamında mütalaa etmek mümkündür.

⁸⁴ Bakara 2/177

⁸⁵ Al-i İmran 3/134-135

⁸⁶ Zariyat 51/15-19

2.5. İman ve İslam

İman kelimesi, Arapça "emn" mastarından türemiş olup eman, emniyet, güven; tasdik etmek ve korkunun zıddı manalarında kullanılmaktadır.⁸⁷

Araplar, "emn" masdarından türemiş olan "iman" kelimesiyle mutlak tasdik etmek, bir habere, bir hükme, bir şahsa, bir varlığa kesin bir şekilde, içten gelerek, samimiyetle inanmak, onu doğrulamak, teyid etmek, doğru söylediğini kabullenip benimsemek manalarını kastederler.⁸⁸ Böylece söz konusu tasdik ile kalb huzur ve sukuna, güven ve emniyete kavuşur, rahata erer. İfade edilen söz veya sözün sahibi de yalanlanmaktan emin olur.⁸⁹

Öyle anlaşılıyor ki iman ile "emn" arasında çok sıkı bir münasebet vardır. Her iki kelimenin de bir haberi ve sahibini yalanlamaktan ve muhalefet korkusundan emin kılma anlamı bulunmaktadır.

Lügatte mutlak tasdik manasına gelen iman kelimesi ıstılahta, Hz.Peygamber'in Allah tarafından getirdiği kesin olarak bilinen ve zaruraf-ı diniyye denilen İslami esasların, hükümlerin ve haberlerin doğru ve gerçek olduğuna tereddütsüz inanmaktır.⁹⁰ Bir başka deyişle: Kainatı yaratan yüce Rabb'in varlığını, birliğini, herşeye hakim olduğunu, tek sığınağın O olduğunu bilmek, O'nun insanların saadeti için din ve nizam vahyettiğini bilip tasdik etmek; gelen nizamı benimseyip ahiritte buna göre hesap vereceğine kanaat etmek; bunu da "tasdik ve ikrar" denilen iç niyetle benimseyip dil ile ilan etme olayına iman denir.⁹¹

Yukarıda kelime ve ıstılah manalarını verdiğimiz iman yani, Allah'ı bilmek, bir bütün olmak kaydıyla islamin temelidir.⁹² ve bu temel, tevhidle yani, "La ilahe illallah Muhammedun Resulullah" cümlesiyle özetlenen bir özdür, bir şifredir.

İmanın temeli tevhiddir, deyince doğal olarak karşımıza tevhidin ne olduğu sorusu çıkmaktadır. Tevhid; Lügatte, bir şeyin tek olmasına hükmetmektir, yani. onu birlemek ve öyle inanmaktır. İstılahta ise, Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmek, O'na hiçbir şekilde ortak koşmamak ve ondan başka ilah olmadığına iman etmektir.⁹³

⁸⁷ İ.Manzur, a.g.e., I. s.56; İsfahani, a.g.e.,s.90; İ. Mustafa, a.g.e., s.28.

⁸⁸ İ.Manzur, a.g.y.; İsfahani, a.g.y.

⁸⁹ Ş.Gölcük-S.Toprak; **Kelam**, Konya (1987) 87; M.Z.Kotku; **İman**, İstanbul (1985) 7.

⁹⁰ Elmalılı, a.g.e., I. s.181 vd.; Gölcük-Toprak, a.g.e., s.88.

⁹¹ Ebu Hanife Numan b. Sabit; **El-fıkhu'l-Ekber**, İstanbul (1984) 1; Ebi Mansur Maturidi; **Kitabu't-Tevhid**, İstanbul (1984) 1; Ebi Ca'fer et-Tahavi; **El-Akidetü't-Tahaviye**, İstanbul (1984) 2; Birgivi Muhammed b. Pir Ali; **Ravdatu'l-Cennat**, İstanbul (1984) 7.

⁹² S.Havva; **Allah'a İnanmak** (Ter. Faruk Yılmaz) İstanbul (1986) 17.

⁹³ İ.Çetin; **İttiba Ehl-i Sünnetedir**, Isparta (1989) 122; İsmail R. Faruki; **Tevhid** (Ter. D.Yardım-L. Boyacı) İstanbul (1995) 20.

İmanın özü olan tevhid, normatif yapı itibariyle son derece geniş bir çerçeveye sahiptir. Semavî dinleri oluşturan itikadi, ameli, ahlaki bütün normların temeli olduğundan bütün ilahi dinlerde en önemli yere oturtulmuş ve Peygamberlerin getirdiği öteki esaslar, tevhid temeline dayandırılmıştır. Bu yüzden bütün Peygamberlerin davetinde ilk sırayı daima tevhid konusundaki tebliğler ve mücadeleler almıştır.⁹⁴

İslam kelime olarak "se-li-me" fiil kökünden gelir. Bu fiilin masdarı olan "silm" selamette olma, zahir ve batın afetlerden uzak bulunma, barış ve esenlik; taat, iz'an, ihlas ve inkiyad, isteyerek boyun eğmek demektir.⁹⁵

İstılahta ise İslam; Allah'ın Hz.Muhammed (S.A.V.)'e gönderdiği dinin adıdır."⁹⁶ "Allah'ın birliğine ve varlığına, nihayet Hz.Muhammed (S.A.V) her ne getirdiyse cümlesine inanmak (bu itibarla iman ile islam aynı manadadır); Allah'a boyun eğmek, O'na secde etmek, kalbi O'na boşaltmaktadır."⁹⁷

"İman ve İslam terimleri Ehl-i sünnet'e göre aynıdır, birbirinden ayrılmaz. Çünkü iman, Allah Teala'yı haber verdiği emir ve yasaklarında tasdik etmekten ibarettir. İslam ise O'nun uluhiyetine boyun eğip itaat eylemektir. Bu da ancak O'nun emir ve nehyini benimsemekle gerçekleşebilir. O halde taşıdıkları hüküm bakımından iman islamdan ayrılmaz ve aralarında farklılık, muğayeret bulunmaz."⁹⁸

Sözlük anlamlarına bakıldığı zaman, islam mefhumu daha genel, iman daha özel bir mana ifade etmektedir. İman ve islam konusunu Gazali, İhya'sında şu şekilde değerlendirmektedir. "Lügat olarak iman, tasdikten ibarettir. İslam ise; teslim, kabul ve inkiyad (içten doğan bağlanma) ile, kibir ve inadı terketmektir.

Lügat bakımından islam mefhumu daha genel, iman daha özeldir. Yani, iman yalnız kalp ile olur; İslam, kalp, lisan ve cevarih ile olur. İman da islam cüzlerinin en şerefliisidir. Buna göre her tasdik teslimdir, fakat her teslim tasdik değildir.

İstılah olarak bu iki kelimenin manası: Bu hususta en doğrusu, islamın, bu kelimeleri teradüf⁹⁹, tehalüf¹⁰⁰, ve tedahül¹⁰¹ olarak kullanılıyor olmasıdır. Bu şekilde bir kullanım Arapça'nın genişliğine de uygundur."¹⁰²

⁹⁴ İ.L.Çakan; **Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi**. İstanbul (1994) 262.

⁹⁵ İsfahani, a.g.e., s.421; Ünal. a.g.e. s.536.

⁹⁶ Gölcük-Toprak, a.g.e., s.91.

⁹⁷ İ.Çetin; **Ehl-i Sünnetin Nazarı İtikadın Ölçüsüdür**. Isparta (1992)71.

⁹⁸ Nureddin es-Sabuni; **Maturidiyye Akaidi** (Ter. Bekir Topaloğlu) Ankara. (1979) 184.

⁹⁹ Teradüf: Lafzı başka manası bir olan kelimeler.

¹⁰⁰ Tehalüf: Birbirine zıt olan, uymayan kelimelerdir.

¹⁰¹ Tedahül: Bazan imanın islam, islamın da iman yerine kullanılması.

Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de: "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"¹⁰³ buyurarak insanın asıl yaratılış gayesini beyan etmektedir. Durum böyle olunca insanın inanması fitridir yani, yaratılışının gereğidir demek mümkündür.

O halde her insanın ruhunda Allah sevgisi ve korkusu yaratılıştan merkezlenmiştir. Yaratılış gayesi ibadet olunca insan, mantık gereği, ibadetsiz yaşayamaz, yaşasa bile yaratılışına uygun hareket etmediğinden bir takım ters sonuçlar çıkar. Nitekim içinde yaşadığımız dünyada Allah'ı unutan toplumların içine düştüğü bunalım ve çıkmazlar ürkütücü boyutlara ulaşmıştır. Artık devletlerin bütçelerinden en önemli paylar uyuşturucu, fuhuş neticesinde ortaya çıkan hastalıklar v.b. şeylerle mücadele için ayrılmaktadır.

İslamdaki Allah inancı, insanın insana kul olmasını önlemekle kalmamış, aynı zamanda insanın topluma zararlı nefsanî temayüllerine ve suflî arzularına esir olmasına da engel olarak insandaki fikri ve ruhi değerlerin, fazilet ve meziyetlerin tamah, hırs, bencillik, menfaatperestlik gibi aşağı ve bayağı arzulara kurban gitmesini önlemiştir.¹⁰⁴

İnsan için Allah'a iman bir borçtur. Allah'a tapma ve kul olma, insanın O'ndan başkasına tapmasına, kul ve köle olmasına, küçülerek şahsiyet kaybına uğramasına engeldir. Topluma en üst düzeyde verimli olmanın yolu da yaratıcısının insan için çizmiş olduğu ölçüleri, yani imanın ve islamın gereğini yapmakla şahsiyetin gelişmesini sağlamak ve gelişmiş bir ruhla toplumsal hayata katkıda bulunmaktır.

İman ve islam terimlerinin her ne kadar normatif olarak hudutları belirlenmiş ise de bu iki kavramı sosyolojide din normları altında incelemek yeterli gelmemektedir. Zira islam dininin karakteristik yapısı gereği, sosyologların din, ahlak, hukuk, moda ve gelenek olarak beş başlık altında incelediği normların tamamına denk olan iman islam kavramı islam dinindeki bütün normların kendisinden neş'et ettiği ya da kendisine dayandığı bir norm hüvviyeti göstermektedir.

¹⁰² Gazali böyle kullanımın dile uygunluğunu delil ve misallerle genişçe anlatır. Geniş bilgi için. bkz. İ.Gazali: *İhyau Ulumud-Din*, I (Ter. Ahmet Serdaroğlu) İstanbul (1986) 299.

¹⁰³ Zariyat 52/56.

¹⁰⁴ S.Uludağ: *İslamda Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara (1988) 51.

III. BÖLÜM

HUCURÂT SÛRESİ'NDEKİ TOPLUMSAL NORMLAR

Çalışmamızı bireysel ve toplumsal normlar olarak ikiye taksim etmiştik. Bir önceki bölümde sure içindeki bireysel normları inceledik. Şimdi bu bölümde de toplumsal normları ele alarak inceleyeceğiz.

1. Fasıkın Getirdiği Haberin Araştırılması

Fısk kelime olarak, kabuklu şeyin kabuğundan çıkması, farenin deliğinden çıkması, yılanın kabuğunu soyması, soyamak, yüzmek v.b. manalarına gelmektedir.¹

Aynı kökten türetilip ismi fail kalıbında bulunan fasık ıstılah olarak, dinin emirlerini yerine getirmeyen, haramlarını alenen işleyen kimsedir. Büyük günahların tümünü işlemek fasıklık kabul edildiği gibi, küçük günahlarda ısrar da fısk ve isyan sayılmıştır.²

Fısk ve fasıkların vasıfları konusunda Kur'an'da bir çok ayet mevcuttur:

"Onlar öyle (fasıklar) ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın ziyaret edilip hal ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyaretten vaz geçerler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır."³

"Andolsun ki sana apaçık ayetler indirdik. (Ey Muhammed!) Onları ancak fasıklar inkar ederler."⁴

Kur'an, fasıkların vasıflarını ana hatlarıyla ve genel ifadelerle vermektedir. Mesela: Söz verip sözlerinde durmazlar, sila-i rahmi keserler, yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar;⁵ Allah'ın indirdiği ayetleri yani, Kur'an'ı inkar ederler;⁶ Allah'ın indirdikleri ile hükmetmezler;⁷ laf götürülüp getirirler ve taşıdıkları haberi çarpıtırlar.⁸ gibi.

¹ İbn-i Manzur; *Lisanu'l-Arab*, X. Beyrut (1990) 308; Er-Rağib el-İsfahani; *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, Beyrut (1992) 636.

² Eb'l-Fadl Şihabuddin Mahmud El-Afusi; *Ruhu'l-Maani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'il-Mesani*, XIII. Beyrut (1987) 145; Vehbe ez-Zuhayli; *Et-Tefsiru'l Murir*, XXVI. Dmşık (1991) 225; Muhammed Mahmud Es Savvaf; *Nazaratun fi Sureti'l-Hucurat*, Beyrut (1994) 91.

³ Bakara 2/27.

⁴ Bakara 2/99.

⁵ Bakara 2/27.

⁶ Bakara 2/29.

⁷ Maide 5/47.

⁸ Hucurat 49/6.

Kavramın tanımından ve ayetlerden de anlaşılacağı üzere, Allah'ın emirlerinin dışına çıkan kişiler fasık olarak nitelendirilmektedirler. Yukarıda verdiğimiz ayetlerde sadece bir kaç genel günaha dedilmiş olup fasıklığın tamamı bunları yapmaktan ibaret değildir. Kavramı tanımlarken de değindiğimiz gibi büyük günahların tamamını yapan ve küçük günahlarda ısrar edenler fasık olarak isimlendirilmektedirler.

Konu başlığının mehası olan ayette Cenab-ı Hakk: "Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük ederseniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz."⁹ buyurarak sosyal yaşamda insanlar arası ilişkilerde son derece temkinli davranılmasını ifade etmektedir.

Bu ayet, sahabeden Velid b. Ukbe b. Muayt hakkında nazil olmuş olup ilginç bir öyküsü vardır.¹⁰ Ayet belirli bir olay neticesinde nazil olmuştur. Olayda var olan sahabe için fasık tabirini kullanmak doğru değil, denilmektedir. Zira, o vehmetmiş, zanda bulunmuş ve netice olarak hata etmiştir. Hata edenler için de fasık demek doğru değildir.¹¹

Allah fasıkın getirdiği haber konusunda işi sağlam tutmayı emretmektedir. Böylelikle bu konuda gerekli ihtiyat tedbiri alınmış ve fasıkın sözüne dayanılarak yanlış hüküm verilmemiş olur. Çünkü, fasıkın haberi bizzat yalan ve hata olabileceğinden onun sözüne göre hüküm veren hakim de onun peşinden gitmiş olur. Şanı yüce Allah ise fesat çıkartanların yolunu izlemeyi nehyetmiştir.¹² Bundan dolayı islam hukukunda fasıkın şahadeti kabul edilmediği gibi,¹³ Peygamberin sünnetlerinin sağlıklı olarak aktarılabilmesi için hadis ilminde "Cehr ve ta'dil" ortaya çıkmıştır.¹⁴

⁹ Hucurat 49/6.

¹⁰ Nüzul sebebi hakkında geniş bilgi için bkz. Ebi'l Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidi; **Esbabu Nuzul'i-Kur'an** (Tah. ve Dir: Kemal Besyuni Zağlul) Beyrut (1991) 407 vd; Celalüddin Abdurrahman es-Suyuti; **Esbabun-Nuzul** (Mür., Zabt ve Ta'lik: Muhyiddin Muhammed Ba'yun) Beyrut (ts.) 276.

¹¹ Ahmed es-Savi; **Haşiyetu's-Savi ale'l-Celaleyn**, IV, Mekke (ts.) 110; Muhammed Tahir b. Aşur; **Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir**, XXVI, Libya (ts.) 229.

¹² Ebi'l-fida İsmail b. Kesir; **Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim**, IV, Beyrut (1992) 223.

¹³ Fasıkın şahadetinin islam hukukundaki durumuyla alakalı geniş bilgi için bkz. Ebi Bekr Ahmed b. Ali er-Razi el-Cessas; **Ahkamu'l-Kur'an**, III, Beyrut (1993) 594; Abdullah b. Muhammed b. Süleyman; **Mecmau'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur**, II, İstanbul (1317) 195; Ö.N.Bilmen; **Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kanusu**, VIII, İstanbul (1985) 153; Abdulkadir Udeh; **Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk**, IV, (Çev. Ali Şafak), Ankara (1990) 70; Vehbe ez-Zuhayli; **İslam Fıkhı Ansiklopedisi**, VII, (Ahmet Efe ve bşk.) İstanbul (1994) 309.

¹⁴ Hadis ilminde cerh ve ta'dilin muhtevası hakkında geniş bilgi için bkz. İ.L.Çakan; **Anahatlarıyla Hadis**, İstanbul (1985) 86; M.Y. Kandemir; **Mevzu Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi**, Ankara (1991) 116 vd.; İ.L.Çakan; **Hadis Usulü**, İstanbul (1993) 95.

Bu ayetin bir yönü de fıkıh alimlerini ilgilendirmektedir. Haberi getiren kişinin adil olması durumunda getirdiği haber "Haber-i ahad" olarak isimlendirilmiş olup fıkhıta bir hayli tartışmalara neden olmuştur.¹⁵

Ayette geçen "nebe" kelimesi için, bu kelimeyle sadece önemli şeylerle ilgili haberlerin kastedildiğini söyleyenler var ise de,¹⁶ alimlerin çoğunluğu fasık taraflarından getirilen bütün haberlerin araştırılmasının yerinde olacağı görüşündedirler.¹⁷

Bu konuda Seyyid Kutub'un tesbitleri çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Şöyle ki: "Buradaki ayetin muhtevası umumidir. Ve prensip olarak fasıkın haberini inceleyip araştırmayı belirtmektedir. Salih kişinin verdiği haber ise kabul edilir. Çünkü mü'min cemiyette aslanan, salih kişinin haberini kabul bir nevi araştırma ve tesbit vasıtasıdır. Çünkü haberin kaynaklarından birisi salih kimsedir. Her haberden ve her kaynaktan mutlak manada şüphe etmek hususu ise islam cemaatinin ve mü'minler topluluğunun arasında hakim bulunan güven prensibine aykırıdır. Hayatın seyrini durdurur, cemiyetin nizamını bozar. Halbuki islam hayatın tabii seyrine devam etmesini ister. Bunun için bir takım sebepler ve garantiler koyar. Hayatın tatili için değil korunması ve devam edebilmesi için icap eden engelleri kaldırır. İşte bu da haber kaynaklarının istisnası ile ilgili örneklerden biridir."¹⁸

İslam dini, kendi değer yargılarına göre oluşturmak istediği toplumun değer yargılarını da kendisi belirler. Onun için insanların biyolojik olmayan davranışlarını tanımlayıp hudutlarını belirleyerek o davranışlara normatif bir yapı kazandırır. Bu normları da ayrıca bir takım müeyyidelerle destekler.

Bu müeyyidelerin bir kısmı dünyevidir. Mesela: İslami toplumda temel dinamikler olarak kabul edilen emir ve yasakları hiçe sayan fasıkların hukuk önünde şahitliğinin kabul edilmemesi, kendisine bir çok konuda güvenilmemesi, getirdiği haberin doğru olduğu kesinleşinceye kada mutemet bulunmaması gibi davranışlar dünyevi müeyyideler olup hem hukuki açıdan bir yaptırım içermekte hem de sosyo-psikolojik açıdan bir baskı aracı oluşturmaktadır.

Gene, mesela fasıkların uhrevi cezası hakkında Kur'an: "Yoldan çıkanlar ise, onların varacakları yer ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde geri çevirilirler ve

¹⁵Habari ahad hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed b. İdris eş-Şafii; *Er-Risale* Ter. Ubeydullah Dalar) Ankara (ts.) 347; Ebi'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habibu'l-Maverdi; *En-Nükketu ve'l-uyun*, V, Beyrut. (1992) 329; A.K.Zeydan; *El-Veciz fi U'suli'l-fikh*. İstanbul (ts.) 181; Muhammed Ebu Zehra; *U'sulu'l-fikh*. İstanbul (1958) 110.

¹⁶Ebu'l-Ala el-Mevdudi; *Tefhimul Kur'an*, V (Ter. M.H.Kayani ve bşk.) İstanbul (1987) 407.

¹⁷Abdullah b. Ömer Beydavi; *Envaru't-Tenzil*, IV, İstanbul (1991) 272.

¹⁸Seyyid Kutub; *Fi-Zilali'l-Kur'an*, VI, Kahire (1992) 3341.

kendilerine: **Yalandır** deyip durduğunuz cehennem azabını tadın! denir."¹⁹ diyerek iman ve vicdan üzerine kurduğu otoriteyle inananları toplumsal faydalara sevketmektedir.

Sosyologlarca hukuki ve ahlaki diye telakki edilebilecek olan fasık ve onu ilgilendiren konular, dini açıdan genel olarak tahsiniyat ve kısmen de haciyatın kapsamında değerlendirilebilir.

Semavî dinlerin en önemle üzerinde durulabileceğimiz özelliği şudur: İnsanı hem madde hem mana boyutuyla ele aldıklarından insanın maddi yapısına yönelik olarak hukuki müeyyideleri; manevi yapısına yönelik olarak da uhrevi müeyyideleri kullanırlar. Ayrıca hem ruh hem maddeyi birleştirerek sosyo-psikolojik bir baskıyı da ihmal etmezler. Normlarını topluma kabul ettirmede bu metod semavî dinlerin devamlı kullandığı bir tarzdır.

2. Ara Düzeltme ve Yola Gelmeyenle Savaşmak

Toplumlar insanlardan oluştuğuna göre insanın kendi yapısında bulunan bazı illetleri içinde yaşadığı topluma taşınması muhtemeldir.

İnsanlar yapıları gereği cehalete, zulme²⁰; nankörlüğe²¹; kibre ve acizliğe²²; hırsa²³; sabır ve tahammül bakımından zaafiyete²⁴; aceleciliğe²⁵; cimriliğe²⁶ v.b. bir çok illete müsait olunca yaşanan toplumda bazan kavga, dövüşün, çekişme ve nizanın olması kaçınılmazdır.

Durum böyle olunca Cenab-ı Hakk iki müslüman grup arasında vuku bulmuş veya bulması muhtemel olaylar karşısında müslümanların takibedeceği stratejiyi bu ayetle beyan etmektedir: "Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Alah, adil davrananları sever."²⁷

İslam bütünüyle ve her yönüyle "tevhid" yani Allah'ı bir bilip O'nun birliğinin ışığı altında birlik, dirlik, beraberlik ve kardeşlik kurma dinidir. Kısacası tevhid kainatın nizamı, dünyanın dengesi, insanlığın en yüksek amacı, insanlığın da

¹⁹ Secde 32/20.

²⁰ Ahzab 33/72.

²¹ Hud 11/9/10; İsrâ 17/67-69-83; Hacc 22/66.

²² Maide 5/30-31; Nahl 16/4.

²³ Mearic 70-19-21; Fecr 89/16-20.

²⁴ Rum 30/33-36.

²⁵ Enbiya 21/37.

²⁶ İsrâ 17/100; Adiyat 100/8-11; Mearic 70/19-21.

²⁷ Hucurat 49/9

özü ve meyvasıdır. Gerçek bu olunca, müslümanların farklı guruplara, başka başka isimler altında değişik zümrelere bölünmesi bu öze ve mayaya ters düşer. Müslümanların, olmaması gereğine rağmen, guruplara ayrılarak bozuşup vuruşması ise İslamı sarsar, denge ve düzeni bozar, düşmanlarına uygun zemin hazırlar.²⁸

Ama islama ve tevhide rağmen ayette belirtilen durumların vuku bulması halinde de ölçü gayet net olarak beyan edilmiş ve:"Eğer mü'minlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin..."²⁹ şeklinde bir emirle ara düzeltme görevi, müslümanların genelinin sorumluluğuna tevdi edilmiş ve sosyal barıştan her fert tek tek sorumlu tutulmuştur.

Ara düzeltmenin nasıl olacağı konusunda müfessirler; Önce nasihatla Allah'ın hükmüne (yani Kur'an'ın uygun gördüğü barışa, kardeşliğe) gelmesini sağlamak lazım³⁰; eğer nasihat etmekle Allah'ın hükmüne gelmezlerse tehdit ve zorlama ile,³¹ gene eğer zorlama ile de olmazsa ne gerekiyorsa onunla³² barışa gelmesini sağlamak lazım. Bu konuda son merhale ise ayette:"...Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın."³³ şeklinde vurgulanmıştır.

Arası herhangi bir nedenle bozulmuş olan guruplardan birisi veya hepsi Allah'ın buyruğuna gelmezlerse islam hukukuna göre "bağî" hükmüne girmiş olurlar ki yola gelinceye kadar bunlarla savaşmak mü'minler üzerine vacip kılınmıştır.³⁴

Bu konuda Razi ise şöyle demektedir:"Bağî eğer fert olursa gücü yeten herkesin müdahalesi; eğer idareci olursa devlet başkanının müdahalesi; eğer devlet başkanı olursa fitne çıkarmadan, nasihatle ehil müslümanların müdahalesi gereklidir."³⁵

İslam dini bağyi büyük günahlar arasında sayarak³⁶ insanların ruhi yapısı üzerinde tesirini icra etmiş ayrıca, hem maddi hem de manevi yaptırımlarla da bunu

²⁸C.Yıldırım: *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. XI. İstanbul (1989) 5748.

²⁹Hucurat 49/9

³⁰Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafaci: *İnayetü'l-Kadi ve Kıfayetu'r-Razi ala Tefsiri'l-Beydavi*, VIII, Beyrut (ts.) 78; Es Savi, a.g.e. IV. s.111; İsmail Hakkı Bursevi: *Ruhu'l-Beyan*, IX, Beyrut (1985) 74.

³¹Ahmed Mustafa el-Meraği: *Tefsiru'l-Meraği*, IX, Beyrut (ts.) 129; Vehbe ez-Zuhayli: *Et-Tefsiru'l-Munir*, XXVI, Dımışk (1991) 225.

³²Cessas, a.g.e., III, s.596.

³³Hucurat 49/9.

³⁴Hasan el-Basri: *Tefsiru Hasani'l-Basri*, II (Cem' ve Tev. ve Dir: Muhammed Abdurrahim) Kahire(ts.) 296; Fahrettin er-Razi: *Et-Tefsiru'l-Kebir*, XIV, Beyrut (ts.) 126; El-Aşur, a.g.e., XXVI, s.241.

³⁵Er-Razi, a.g.y.

³⁶Hafız Zehebi: *Büyük Günahlar* (Ter. M.Enis Kamer) İstanbul (1990) 210.

desteklemiştir.³⁷ Bununla toplumun barış, huzur ve sukunetini sağlamayı amaçladığı aşikardır.

Sosyolojik olarak daha çok hukuk normları arasında mütalaa edilebilecek olan ara düzeltme dünde, haciyat ve tahsiniyat kapsamında mütalaa edilebilecek boyutlara sahiptir.

3. Adaletli Davranma

Arapça bir kelime olan adalet "A-de-le" fiilinden mastar olup meyletmek, yoldan ayrılmak, dönmek, istikamet üzere olmak, verdiği hükümde doğru davranmak, insafli olmak, aynı düzeyde yapmak, denkleştirmek manalarında kullanılmaktadır.³⁸

Adalet, hayatın her safhasını yakından ilgilendirdiğinden kapsamı geniştir. Bu geniş kapsama göre de değişik tanımlar yapılmış olup bu tanımlar kelime manalarının genel kapsamının dışına çıkmazlar.

Adalet denilince ilk etapta hatıra hukuk gelmektedir. Oysa Kur'an adaleti çok geniş bir manada değerlendirmektedir. Kur'an ve sünnetde adalet: "Denge, düzen, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük ve tarafsızlık" gibi anlamlarda kullanılmıştır.³⁹

Adil sıfatıyla muttasıf bulunan Allah insanı da adalet üzere yarattığını beyan etmektedir: "Ey insan! Seni yaratıp seni düzgün ve dengeli kılan, seni istediği bir şekildi birleştiren, ihsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?"⁴⁰

Allah insanı nasıl adalet üzere yaratmışsa onun da yeryüzünde adaletle davranmasını, yani her zaman Allah'ın koyduğu ölçüye uygun hareket etmesini istemektedir. : "Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder..."⁴¹ " Allah size, mutlaka emanetleri ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder..."⁴² Çünkü adalet mülkün ve hükümetin temelidir ve alemin nizamıdır.⁴³

³⁷Hukuki müeyyideler hakkında geniş bilgi için bkz. Cessas, a.g.e., III, s.598; Ömer b. Abdulaziz; **İbn-i Abidin**, IX Kahire (1987) 93.

³⁸İ.Manzur, a.g.e., XI, s.430; İsfahani, a.g.e., 551; A.Ünal: **Kur'an'da Temel Kavramlar**, İstanbul (1990) 278.

³⁹ M. Çağrırcı: "Adalet", **DİA**, I, İstanbul (1988) 341.

⁴⁰ İnfitar 82 / 6-7-8

⁴¹ Nahl 16 / 90

⁴² Nisa 4 / 58

⁴³ Ünal, a.g.e., s. 279

Cenab-ı Hak Kur'an'da bir çok toplumsal olayla alakalı olarak adaletli davranmamızı emretmektedir. Mesela: Ölçü ve tartıda adaletli olma;⁴⁴ sözleşmelerin yazılmasında adaletli davranma;⁴⁵ söz söylerken adaleti gözetme;⁴⁶ hanımlar arasında adil davranma;⁴⁷ yetimlerin hukukunun korunması⁴⁸ gibi.

Adalet teriminin Kur'an ve hadislerdeki kullanılışından hareketle bazı tarifleri yapılmıştır. Mesela Rağıb el-İsfahani'nin tanımı bunların en geniş kapsamlı olanlarından biridir.; "Adalet, borcunu vermek alacağını istemektir; görevini yerine getirmek ve hakkını almaktır."⁴⁹

Bu konuda Beydavi: "Adalet, itikatta, kavilde, fiil ve harekette, ahlakta ifrat ve tefritten kaçınmak, her şeyin orta ve itidal noktasını tercih etmektir,"⁵⁰ der.

Mahmut Şeltut ise: "Adalet, bütün yolları ile hakkı aramaya, heva ve şehvetten uzak kalmaya, şeriatı koyan Allah'a bu şeriatı açıklayan Resule ve Allah'ın hudutlarını uygulayan ve ümmetin arasından gelen ululemre itaatir."⁵¹ diye tarif eder.

İsmail Çetin de adaletle ilgili bir çok tanımı eserinde belirttikten sonra bir hülasa yaparak şöyle der: "Adalet, islam dininin itikadi, ameli ve ahlaki tatbikatının dışında başka bir şey değildir."⁵²

İnsanlar için canlı bir örnek olan Peygamberimiz, Allah'ın kur'an'da kendisine emrettiği gibi "dosdoğru" olduğundan ⁵³ daha cahiliye döneminde bile, insanların en adili, en iffetlisi, ve kendisine karşı çıkan düşmanlarının da itiraf ettikleri gibi, en doğru sözlüsü idi. Düşmanları ona daha Peygamber olmadan önce "El-Emin" lakabını vermişlerdi.⁵⁴

İslamın adalet ve doğruluk esaslarında öbürlerinde olduğu gibi din, dil, renk, millet ve mezheb farkı gözetilmez. Gözetilen tek sey hakkın kimin ise ona, cezanın ise haksıza ve zalime verilmesidir.⁵⁵

Allah bizlere adaleti emretmekle⁵⁶ bütün işlerde adaletle muhalif hareket etmemizi yasaklamış itikatta, muamelatta, ahlakta adil davranmamızın gereğini

⁴⁴ Hud 11 / 85

⁴⁵ Bakara 2 / 282

⁴⁶ En'am 6 / 152

⁴⁷ Nisa 4 / 3

⁴⁸ Nisa 4 / 127

⁴⁹ İsfahani, a.g.e., 236

⁵⁰ Beydavi, a.g.e., III, s.195.

⁵¹ Mahmut Şeltut: **Kur'an'a Doğru** (Ter. M. Beşir Eryarsoy) İstanbul (1987) 88

⁵² İ. Çetin: **Ölçüler**, İsparta (1992) 370

⁵³ Hud 11 / 112

⁵⁴ Kadı İyaz: **Şifa-ı Şerif** (Ter. Suat Cebeci) Ankara (1992) 104

⁵⁵ H. Atay: **Kur'an'a Göre İslamın Temel Kuralları**, Ankara (1991) 74

açıkça bildirmiştir. Yapılan her şeyde Allah itidali tavsiye etmiş, adalet ve insafı elden bırakmamayı buyurmuştur.

Adaleti genel manasıyla ele aldığımızda insanın fitratına uygun hareket etmesi ve işlerinde itidali tercih etmesiyle karşılaşırız. Ama özel manası itibariyle hukuku kastederseniz normatif acıdan önemli bir norma değinmiş oluruz.

Bütün sosyal yaraların temelinde Allah'ın emretmiş olduğu gibi adil davranılmaması yatar. Hatta ilim adamları:"Devlet adil olduktan sonra kafir dahi olsa varlığını sürdürür, ama zalim olursa müslüman olsa dahi yıkılmaya mahkumdur." demişlerdir.⁵⁷

Eğer bir toplumda normatif olarak adalet müessesesi iyice yerleşmemişse o toplumda barış, huzur, mutluluk; can mal, namus emniyetinden bahsetmek mümkün olmaz. Hakkın yerini para, rüşvet, iltimas vb. şeyler alır ve toplum anarşi ve terör yuvası haline gelir.

Gene adalet kaybolur ve denge bozulursa aşırı zenginlik ve lüks ortaya çıkar ve dengesiz bir sosyal durum başgösterir.⁵⁸ Fakirle zengin, amirle memur, işçiyle patron vb. arasında kin, haset, çekememezlik başlayınca artık o toplumdan insan için beklenen faydeler elde edilemez olur.

Sosyolojinin hukuk normları kapsamında değerlendirdiği adaletin, dinen, genel manası itibariyle zaruriyat, haciyat ve tahsiniyat kapsamına sokulacak boyutları vardır. Ama özel manasıyla değerlendirirsek zaruriyet kapsamında mütalaa daha doğru olur kanısındayım.

4. İman Kardeşliği

İnsanlar arasındaki esas yakınlık sebebi din birliğidir. Allah'ın dinine inanmış ve peygamberlerini tasdik etmiş kimseler birbirlerinin akrabası, yakını, dostları ve kardeşleridirler. Bunların arasında manevi bir birlik vardır. Müminlerle kafirler ırk bakımından birbirlerinin akrabası olsalar bile bu akrabalığın Allah katında hiç bir değeri yoktur. Nitekim Hz. Nuh'un oğlu babasına inanmadığı için Allah onu Nuh Peygamber'in ailesinden saymamış ve : " Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O asla senin aileden değildir."⁵⁹ buyurarak durumu beyan etmiştir.

⁵⁶ Nahl 16 / 90

⁵⁷ Faruk Beşer; *İslamda Sosyal Güvenlik*, Ankara (1987) 26

⁵⁸ İmamüddin Halil; *Sosyal Adalet Üzerine* (Ter. V. Akyüz - M. Erdoğan) İstanbul (1987) 33

⁵⁹ Hud 11 / 46

Gene inananların kardeş olduğu konusunda: "Müminler ancak kardeşirler..."⁶⁰ buyurarak inancın kardeşlik için bir esas oluşturduğunu beyan etmektedir.

Ruhi bir rabıta olan iman kardeşliği, insan ruhuna derinlemesine şefkat, muhabbet ve ihtiram kazandırır. Müslümanın irtibat kurduğu herkesi İslam akidesi çerçevesinde şekillendirir, iman ve takvanın sağladığı yakınlık sosyal ilişkileri daha canlı ve daha diri olarak ayakta tutar. İyete böylesine gelişen kardeşlik şuuru, gerçek anlamda, müslümanın içinde sevgi ve şefkati doğurur, yardımlaşma, başkasını kendi nefesine dercih, gücü yettiği halde affetme gibi üzerinde durulması gereken hususları adet edinip yaşamayı sağlar. Aynı zamanda başkalarının canına, malına, ırzına, namusuna, izzet ve şerefine zarar verecek bütün şeylerden uzaklaşmayı ilham eder.

İslam, kan bağıyla olan kardeşliğin ötesinde, ondan çok daha kuvvetli olduğu tarihi olaylarla isbatlanmış iman kardeşliğini tesis etmiştir. Bunun sosyo-ekonomik çok büyük faydaları olduğu gibi moral yönünden de faydaları tartışılmaz derecede çoktur. Bu ve buna benzer yönlerinden dolayı Allah, Bunu insanlar için nimet⁶¹ olarak nitelendirmektedir.⁶²

Ayette Cenab-ı Hakkın : "...Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş olmuştunuz..."⁶³ buyruğu Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki geçmiş bir düşmanlığın Yahudiler tarafından tahrik edilmesiyle yeniden düşmanlığa dönüşme ihtimali esnasında nazil olmuş ve bu ayetin hatırlatmasından sonra gene aynı iman kardeşliğine devam ederek fitne ve fesadın yok olmasını sağlamışlardır.⁶⁴

Peygamber (S.A.V.)'in şu hadisi iman kardeşliğinin tesisindeki özü tarif bakımından son derece önemlidir: "İster zalim, ister mazlum olsun din kardeşine yardım et!" Bunun üzerine ashabdan biri sordu: "Ya Rasulallah! Mazluma mazlum olduğu için yardım edelim ya zalime nasıl yardımda bulunalım?" Rasulallah ona şu cevabı verdi: " Onu zulümde bulunmaktan menedersin. Bu ona yardımda bulunmandır."⁶⁵

Aslında bu tavrınışların tamamı genel manada Allah'ın emrettiği iyiliklere yani, Kur'an çerçevesinde bir kardeşliğin tesisine teşvik mahiyetindedir. İslamın kendine has üslubuyla oluşturduğu sahabe toplumunda, Mekke'den Medine'ye hicret

⁶⁰ Hucurat 49 /10

⁶¹ Al-i İmran 3/103.

⁶² Beşer a.g.e., s. 13

⁶³ Al-i İmran 3 / 103

⁶⁴ Kutub, a.g.e., I, s. 408

⁶⁵ Buhari, mezalim: 3, ikrah:7; Tirmizi; fiten: 68

edenlerin nasıl karşılandıkları, ensarın muhacirlere kendi mallarını nasıl taksim ettiklerini görmek için islam tarihi ile alakalı kitaplara bakmak kafidir.⁶⁶

Birçok normdan müteşekkil olan iman kardeşliği müessesesi islami bir toplum için son derece önemli ve zaruridir. Bu kurumun ihyası toplumun ihyası, ihmal ve ihlali ise toplumun inkirazı mesabesindedir.

Çalışmamızda tek tek ele aldığımız normların hepsi için çok önemlidir gibi manalar kullandık. İslami bir perspektiften olaya bakıldığı zaman bu normların hepsi bir bütünün ayrılmaz parçaları gibidirler. Ancak hepsine bir bütünlük içinde inanılır, uygulanırsa sonuç verecek şeylerdir. Durum böyle olunca parçaların hepsi de özel bir önem arzetyemekte ama, gene de bazıları bazılarına göze daha büyük öneme sahip olabilmektedir.

Sosyologlarca ahlak normları kapsamında değerlendirilebilecek olan iman kardeşliği dinen tahsiniyat kapsamında mütalaa edilebilir.

5. Alaya Alma

Sosyal bir varlık olan insan toplum içinde diğer bireylerle bir etkileşim içinde yaşar. Bu etkileşim her zmana müsbet olmayabilir. İşte alaya alma bu müsbet olmayan, sosyolojik açıdan menfi değer yüklü bir norm yani, terkedilmesi, yapılmaması gereken bir davranıştır.

Cenab-ı Hak: "Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendinizi ayıplamayın..."⁶⁷ buyurmakta ve toplumda az da olsa vuku bulan bu davranışın doğru olmadığını bizlere beyanla kardeşlik bağlarını zayıflatacak bir gerçekten uzak kalmamızı istemektedir.

Ayette; belki de alay edilenlerin alay edenlerden daha hayırlı olabileceği bildirilmektedir. Bilindiği gibi insanlar insanları, bedenlerindeki bir lekeden, kendi kafalarındaki standartlara uymayan fiziki bir yapıdan, yaratılıştan var olan sakatlıklardan, davranışlarından, düşüncelerinden konum ve mevkisinden, fakirliğinden vb. şeylerinden dolayı alaya alırlar. İslam dini, hangi sebepten olursa olsun karşıdaki ferdi veya grubu alaya almayı haram kabul etmiştir.⁶⁸

İslam dini alaya almayı haram saymakla iktifa etmemiş, toplum içinde huzuru, kardeşliği ve sosyal ilişkileri zedeleyen bir davranış olduğundan, alay

⁶⁶M. Yusuf Kandehlevi: *Hayatu's-Sahabe Hadislerle Peygamber ve Ashabının Yaşadığı İslamiyet*. I (Ter. Ahmet Meylani) Ankara (ts.) 478

⁶⁷ Hucurat 49 / 11

⁶⁸ Yusuf el-Kardavi: *İslamda Helal ve Haram* (Ter. Ramazan Nazlı) İstanbul (ts.) 324

etmekten daha fazla kaçınılması ve zararlarından daha emin olunması için büyük günahlar kategorisine sokmuştur.⁶⁹

Cenab-ı Hakk Kur'an'da: "... Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız en takva olanınızdır..."⁷⁰ buyurmaktadır. İstihza eden kişi kalbi bilemeyip dışta olan fiziki şeylerle alay ettiğinden, belki kalben Allah indinde kendisinden daha iyi olan birisine bilmeden çatarak gazab-ı ilahiyeye düşer olabilir. Ayette bu durum alaydan nehyetmenin illeti olarak geçmektedir.⁷¹

Alay etmenin dünyevi yaşamda oluşturacağı sıkıntılarının yanısıra bir de uhrevi boyutu vardır. Cenab-ı Hakk: "Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi adet edinen herkesin vay haline! O ki mal toplamış ve onu sayıp durmuştur. (O), malının kendisini ebedi kılacağını zanneder. Hayır! Andolsun ki o, Hutame'ye atılacaktır. Hutame'nin ne olduğunu bilir misin? Allah'ın tutuşturulmuş, (yandıkça) tırmanıp kalplerin ta üstüne çıkan ateşidir. Onlar (bu ateşin içinde) uzatılmış sütunlara bağlanmışlar ve o vaziyette o (ateş) üzerlerine kapatılmıştır."⁷² buyurarak alaya alma vb'nin uhrevi boyutunu belirtmekte ki insanlar cehennem azabının kötülüğüne düşmemek için bu kötü olan davranışları daha dünyada iken yapmasınlar.

Kur'an gerek ferdi ve gerekse toplumsal münasebetlerde herkesin kişiliğini, şeref ve itibarını korumayı öngörür ve peygamberler dışında kusursuz, günahsız ve hatasız insan olamayacağına göre, kişileri ve toplumları kusurlarıyla değil, iyilik ve maziyetleriyle; yararlı iş ve amelleriyle değerlendirmeyi emreder. Böylece islam dini güvenli, huzurlu, ahenkli ve edepi bir toplumu oluşturmakla beşeri münasebetlerin sağlıklı yürütülmesi için normlarını belirler ve bu normların uygulanabilmesi için de müeyyidelerle destekler. Alaya alma islami normlardan birisi olup tahsiniyat kapsamına girmektedir. Sosyologlar ise bunu ahlak normları kapsamında değerlendirirler.

6. Ayıplama ve Kötü Lakap Takma

"Ey iman edenler! ... Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın..."⁷³ emri, güvenli, huzurlu, ahenkli ve edepi bir toplumu oluşturmada, beşeri münasebetlerin sağlıklı yürütülmesi için konulan prensiplerdendir.

⁶⁹ İ. Çetin: Mufassal Medeni Ahlak. İsparta (1993) 569

⁷⁰ Hucurat 49 / 13

⁷¹ Elmalılı M. H. Yazır; Hak Dini Kur'an Dili, VI. İstanbul (1971) 4469

⁷² Hümeze 104 / 1-9

⁷³ Hucurat 49 / 11

İslam toplumu, tevhid inancının gölgesinde kardeşlik bağlarıyla birbirine bağlı olan müminlerden oluştuğundan dolayı bir bütünlük arzeder. Bütünün bir parçasını ayıplayan bütünü ayıplamış gibi olacağından bu arada bütün içinde bulunan kindisini de ayıplamış olur.⁷⁴

Ayette geçen kendi kendinizi ayıplamayından maksat, toplum halinde yaşadığınız müslümanlarda gördüğünüz kusurlarından dolayı onları ayıplamayın, telafi yoluna gidin, demektir. Zira siz kardeşizin ve inancınızdaki tevhidden dolayı bir ailenin fertleri gibisiniz. Diğer bir kardeşinizde olan iyilikler nasıl size mal ediliyorsa sizin, kardeşinizi kendisiyle ayıpladığınız kötülük de sizin sayılır. Durum böyle olunca toplum içinde kendi kusurunuzu sayıp dökmekle kendinizi ayıplayıp küçük düşürmeyin, itibarınızı ve şahsiyetinizi zedelemeyin.

Ayıplamanın yanısıra kendi kardeşlerinizin hoşuna gitmeyecek ve onda bir nevi alay, ayıplanma ve horlanma hissi bırakacak olan kötü lakaptan da sakınmak gerekmektedir.

Lakab, genel olarak, isme eklenen iyi ya da kötü sıfat veya isimdir. Ama ayette geçen "nebz" örfte kötü lakap manasına olduğundan burada yasaklanan kötü lakablardır. Yoksa insanların hoşlandıkları lakablarını söylemek yasaklanmamış bilakis, teşvik edilmiştir.⁷⁵

İslam toplumlarında künye koymak adabtan sayılmıştır. Hatta Hz. Ömer: "künyeleri yayınız. Çünkü künye dikkat çekici (hatırda kalıcı)dır." demektedir.⁷⁶

Arap dil ve kültürünün gereği olarak lakab ve künye devamlı kullanılagelmiş, bazan adam lakabla o kadar meşhur olmuştur ki, lakabı veya künyesi yanında ismi çoğu kimse tarafından bilinmez olmuştur. Bizim toplumumuzda lakab ve künye çok kullanılmamasına rağmen gene de Anadolu'nun bir çok yerinde görmek mümkündür.

İslam dini, müslümanlara hoşlanmadıkları lakaplar takarak onları öyle çağırmayı haram kılmıştır.⁷⁷ Ama bir müslüman kusurundan dolayı bir lakapla meşhur olmuşsa ve o lakapla anılmadan toplumda tanınmıyorsa o zaman kişiyi tanıtmak amacıyla o lakapla anmakta bir beis yoktur.⁷⁸

⁷⁴Abdulah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefi: *Medariku't_Tenzil ve Hakayık't-Te'vil*, III, Beyrut (ts.) 1680; İbn Kesir. a.g.e., IV, s. 227; Yıldırım, a.g.e., XI, s. 5754

⁷⁵Elmalılı, a.g.e., VI, s. 4470

⁷⁶Ebi'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer ez- Zamahşeri; *El - Keşşaf 'an Hakayıkı't_tenzil ve 'Uyuni'l-'Akavi'l fi Vucuhi't_Te'vil*, III, Beyrut (ts.) 566

⁷⁷Çetin, a.g.e., (bkz. dn. 69) 267; Kardavi, a.g.e., s. 325

⁷⁸Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Gazali; *Ihyau U'lumi'd-Din*, III, (Ter. Ahmed Serdaroğlu) İstanbul (1986) 339

Her toplumda olması gereken bir takım sosyal kurallar vardır ki, onlar toplumun oluşumu, yaşamı ve bekasında önemli roller üstlenmişlerdir. İslam toplumunun bekası için konulan prensipler arasında ta'n denilen ayıplama ve kötü lakap takılmasının yasaklanmasının önemi büyüktür. Anahatlarıyla Kur'an'da belirlenen bu prensiplere, islam alimleri gerekli hudutları çizerek bunlara normatif bir yapı kazandırmışlardır.

Toplumsal normlar bir bütündürler. Hepsi birbirinin mütemmimi durumunda olduğundan, biri olmazsa orada ahlaki ve sosyal bir boşluk oluşur. Toplum olarak müsbet değer ifade eden her normu almak ve menfi değere sahip olan normları da terketmek zorunluluğu vardır. Huzur ve sükun dolu bir toplum oluşumu için bu gereklidir.

Sosyolojide ahlaki normlar kapsamına giren alaya alma ve kötü lakap takma dinen tahsiniyat kapsamında mütalaa edilebilir.

7. Zulüm

Kelime olarak karanlık, zulmet, aydınlıktan mahrumiyet, zifiri karanlık; zulmetmek, haddi aşmak; eşyayı yerli yerinde kullanmamak manalarında kullanılan zulüm kavramı nurun ve adaletin zıddı olup Kur'an'da en çok kullanılan kavramlardandır.⁷⁹

Ayrıca zulüm; gücü yersiz olarak harcamak; Allah'ın mahlukatın ve kendisinin hakkına tecavüz etmek⁸⁰ manalarında kullanıldığı gibi günlük konuşma dilinde daha çok insanlar arasındaki haksızlıkları ifadede kullanılır.⁸¹ Kavram bu kullanımıyla da Kur'an'da çok geçer. Mesela; faizli muameleler zulümdür;⁸² yetimlerin mallarını haksız yere yemek zulümdür; ⁸³ yeryüzünde fesat çıkartıp refahla yaşamak zulümdür;⁸⁴ haksız yere bir cana kıymak zulümdür; ⁸⁵ karşılıklı ilişkilerde Allah'ın çizdiği sınırların dışına çıkmak zulümdür; ⁸⁶ insanlar arasında hüküm verme mevkiine geçildiğinde Allah'ın indirdiğiyle hükmetmemek zulümdür,⁸⁷ gibi.

⁷⁹ İ. Manzun, a.g.e., XII. s. 373; İsfahani, a.g.e., s. 537

⁸⁰ Çetin, a.g.e., (bkz. dn. 69) 85

⁸¹ Ünal, a.g.e., s. 352

⁸² Bakara 2 / 279

⁸³ Nisa 4 / 10

⁸⁴ Bakara 2 / 12

⁸⁵ Maide 5 / 29

⁸⁶ Bakara 2 / 229

⁸⁷ Maide 5 / 45

En büyük zulüm şirktir; zulüm şirki de kapsayan bir kavramdır. Çünkü İlah, Rabb, Melik olma Allah'ın hakkıdır ve insanın, yalnızca, Allah'ı Rabb, İlah ve Melik olarak tanınması gerekir. Bu birinci derecedeki hakkı sahibine vermeyen insan Kur'an'ın tarifine göre en büyük zalimdir:⁸⁸ "Allah'a şirk koşma! Muhakkak şirk büyük bir zulümdür."⁸⁹

Şirk, hem Allah'ın hem kulun hakkına tecavüz etmektir. Zira hem Allah'ın tevhidini bozmak, hem de O'nun elçilerini ve elçilerininin arkasından gidenleri ve bunca ilim ehlini zımnen yalanlayarak hepsinin hakkına tecavüz söz konusudur.⁹⁰

Tarih boyunca bir çok kavmin Allah'a isyan, başkalarına ve kendilerine zulümden dolayı helak edildikleri bilinmektedir. Bu, helak olanlara Allah'ın zulmü değil bilakis kendi yaptıklarının neticesidir. Cezası en çabuk ve hatta çoğu zaman dünyada ödenen suçlardan birisi başkalarına yapılan zulümdür.⁹¹ Kur'an'da bu durum şöyle ifade edilir: "... Haksızlık edenler, hangi dönüşe (hangi akıbete) döndürüleceklerini yakında bileceklerdir."⁹²

İnsanın işlemiş olduğu her günah, islama göre bir haddi aşma olduğundan, zulümdür. Bu haddi aşmaların vebal ve sorumlulukları da eşdeğerde değildir. Bazıları toplumu daha fazla etkiler ve insanlar arasında fesat ve bozgunculuğa daha fazla sebep olurlar. Bunlardan önemli olan bir kaçını örnekleme için vermekte fayda vardır:

1. Borcunu vaktinden te'hir etmek,
2. Ana babalarını veyahud da birini kaybeden yetimlerin malına el uzatmak, almak ve yemek,
3. Yeminle yahut yeminsiz bir kimsenin hakkını inkar etmek,
4. müslümanı korkutmak ve sövmek.
5. Başkasının malını gasbetmek, şerefine tecavüz etmek,
6. Hırsızlık yapmak,
7. Hudutlarda cebren alınan vergiler.
8. Hakimin fikrini lehine döndürmek ve aldatmak,
9. Kumar ve benzeri haram kılınan oyunları oynamak,
10. Nesli, dini, malı, bedeni, can ve şerefi korumak farzdır. Bunların birisinin ihlal edilmesine sebep olabilecek hareket ve davranışta bulunmak,

⁸⁸ Ünal a.g.e., s. 351

⁸⁹ Lokman 31 / 13

⁹⁰ Çetin, a. g. e. (bkz. dn. 69)

⁹¹ Ünal, a. g. e. , s. 355

⁹² Şuara 26 / 227

11. Bir müslümanın şerefine dil uzatmak için gıybet ve iftirada bulunmak,
12. Müslümana lakap takmak,
13. Yükselmek için halkı tahkir etmek,
14. İsrâf etmek birer zulümdür.⁹³

Zulüm adaletin zıddıdır. Her yerde, her zaman ve her işte tatbiki emrolunan adalete tesir her iş zulümdür. Vücudun kıvamı adaletle kaimdir. Vücuttaki adalet nizamı bozulduğunda nasıl çeşitli hastalıkların zuhuru kaçınılmazsa bir toplumda var olan asayişsizlik, huzursuzluk, her türlü gayrı meşru davranış da memleketteki hem hukuk manasındaki adaletsizliğin, hem de eşyayı yerli yerinde kullanmama manasındaki adaletsizliğin bir neticesidir.

Dinen tahsinyat kapsamına giren zulüm normu, sosyolojide ahlak normları arasında mütalaa edilebilir.

8. Zan

Kelime olarak zan; sanmak, sezmeğe yakine dayanmayan bilgi, şübhe; bazan da yakın manalarında kullanılır.⁹⁴

" Kalbin gıybeti" olarak nitelendirilen ⁹⁵ zan şeytanın kalbe vesvese dolayısıyla getirdiği düşünceler şeklinde tanımlanmaktadır.⁹⁶ Genel olarak zan hüsn-i zan ve su-i zan olarak ikiye taksim ediliyor ise de hüküm bakımından üç kısma bölünüyor: Birinci kısmı vacip olan zandır: Allah ve müminler hakkındaki zan bu kabildendir; İkinci kısmı haram olan zandır: Allah'a enbiyaya, müminlere ve taki delie muhalif olan zandır; Üçüncü ise mübah olan zandır: Maişet işlerini yürütürken yapılan zandır.⁹⁷

Konunun kaynağını oluşturan ayette: "Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır..."⁹⁸ buyurularak kaçınılması emredilen zan islam dinince haram kabul edilen su-i zandır.⁹⁹

İnsan, yapısı itibariyle hatarandan gelip geçen şeylerin önünü almaya muktedir değildir. Buna binaen hatıra gelen zanların iyisini kötüsünden ayırmak son derece güçtür. İlim ehli bu konuda bazı tanımlamalar yapmışlardır:

⁹³Çetin, a.g.e., (bkz. dn. 69) 259 vd. (Yukarıda madde madde sayılan davranışlar Kur'an'da zulüm olarak nitelendirilen davranışlardır)

⁹⁴İsfahani, a.g.e., s. 539

⁹⁵Muhammed Mevlana Ebu Said Hadim: Berika, III. (Ter. B. Çetiner ve bşk.) İstanbul (1990) 324

⁹⁶Bursevi, a. g. e., IX. s. 75; Mehmet Vehbi: Hulasatü'l-Beyan, XIII. İstanbul (1987) 5502

⁹⁷Beydavi, a. g. e., V. s. 89; Ebu's-Suud: İrşadu'l-'Akli'S_Selim ila Mezayayı-'l-Kerim, V, Beyrut (ts.) 613; M. Vehbi, A. g. e., XIII. s. 5502

⁹⁸Hucurat 49 / 12

⁹⁹Elmalılı, a. g. e., VI, 4472; Kardavi, a. g. e., s. 326

Hazin: " Kulu günaha sokan zan, kabul edip konuştuğu ve geneğini yaptığı zandır. Hatırından geçeni söylemez ve gereğini yapmazsa günaha girmez" demektedir.¹⁰⁰

Bu konuda Elmalı'lı ise: "Zahirde bir sebebi ve sahih bir emaresi bulunmayan zan haramdır" demektedir.¹⁰¹

Ayette: "Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır..."¹⁰² buyurularak zannın bir kısmının haram olduğu bunun yanısıra bir kısmının da haram olmadığı beyan edilmiştir. Çünkü zan ihtimal üzere bir hüküm olduğundan bir kısmı hakka hiç isabet etmez, doğru çıkmayınca da başkasının hakkının taalluk ettiği hususlarda aleyhine buhtan, iftira vb. olduğundan bir vebal olmuş olur. Hal böyle olunca bir sorumluluk ve zarara girmemek için zannın bir çoğundan sakınmak lazım gelir.¹⁰³

Zanda bulunmanın (Su-i zan) kötülüğü ayetlerde de beyan edilmiştir:

" De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz"¹⁰⁴ "onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz. Şübhesiz zan, haktan (ilimden) hiç bir şeyin yerini tutmaz. Allah onların yapmakta olduklarını pek iyi bilendir."¹⁰⁵ "Halbuki onların bu hususta hiç bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hiç şübhesiz hakikat bakımından bir şey ifade etmez."¹⁰⁶

Kesin olarak bilinmeyen bir konu hakkında zandan kaçınmanın gereği hususunda Cenab-ı Hakk: " Hakkınızda bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme, Çünkü, kulak, göz ve gönül bunların hepsi ondan sorumludur."¹⁰⁷ buyurarak inananları ölçülü davranmaya sevketmektedir.

Kişi kendi zanlarının peşiden gitmeye devam ederse toplum fertlerie kin, buğz, hased, hırs, kusur araştırma, güvensizlik gibi hastalıkların tohumunu ekmiş olur. Bir toplumda bu illetler varsa artık o toplumun sosyal açıdan iflah olması düşünülemez. Çünkü vehmi bir şeytani hisler sahibini Allah'ın emrettiği doğruluk yolunda çalıştırmaz bilakis bu duygular toplumun fesadını hazırlarlar. Kalpteki

¹⁰⁰Alauddin 'Ali b. Muhammed el-Bağdadi; **Tefsiru'ul-Hazin Lubabu't-Te'vil fi Maari't-Tenzil**, IV.

Beyrut (ts.) 170

¹⁰¹Elmalı'lı. a. g. e., VI. 4473

¹⁰²Hucurat 49 / 12

¹⁰³Elmalı'lı. a. g. e., VI. 4472

¹⁰⁴En'am 6 / 148

¹⁰⁵Yunus 10 / 36

¹⁰⁶Necm 53 / 28

¹⁰⁷İsra 17 / 36

vehmi hislerin peşinden gitmek müminleri ruhen ve bedenen tefrikaya sevkeder ve birbirinden ayırır.

İmam-ı Gazali'nin dediği gibi: " Kim bir zan ile başkasının kötülüğüne hükmederse, şeytan bu kimseyi o adamın aleyhinde dil uzatmaya ve gıybet etmeye sevk eder ve bu sebeple o adamın hakkına riayet edemez, ikramda kusur eder, ona hareketle bakar ve kendini ondan hayırlı görmeye başlar. Bunların hepsi toplum için son derece tehlikelidir."¹⁰⁸

Kötü zannın sebep olacağı fitne ve fesadın engellenmesi için Cenab-ı Hakk müminlerin bir çok zandan sakınmalarını ve şeytanın vesveseleriyle hatıra gelen vehimlerin peşinden gitmemelerini ve hatırlarına bir geleni söyleyerek sorumsuzca toplumu fesada boğmamalarını emretmiştir.

Su-i zannın ortaya çıkmasına ilk sebep olduğu kötü davranış tecessüsdür ki o da kişilerin özel yaşamını deşifte, özel hayatın gizliliği esasının bolumasına sebep olduğundan toplumda güvenin kaybolmasına zemin hazırlar.

Sosyolojide ahlak norma olarak kabul edilen zan islamda tahsiniyat kapsamına girmektedir.

9. Kusur Araştırma ve Tecessüs

Tecessüs kelimesi "cess" masdarından türemiş olup hastanın sıhhatini tesbit için el ile nabzını yoklamak ve haber araştırmak manasına gelir.¹⁰⁹

Kavram olarak tecessüs bir şeyin gizli (iç) durumlarını araştırmaktır ve ekseri kötü ve ayıp hallerin araştırılması için kullanılır.¹¹⁰ Bundan maksat da insanların gizli ve ayıp yönlerini araştırarak onları toplum içinde rezil etmek ve onlara üstünlük sağlamayarak kendi kin, hased, hırs. vb. duygularını teskin etmektir.¹¹¹

Türkçe'deki ayıp ve kusur araştırmanın tam karşıtı olan tecessüs, su-i zannın kötü sonuçlarından biridir. Zira kalb yalnız zan ile iktifa etmeyip hakikate ulaşmak isteyince tecessüse dalarak kendisini isbatlamaya çalışır ki o da haram kılınmıştır.¹¹²

İslam hukuku, özel hayatın korunması için tecessüsü yasaklamıştır. Ancak tecessüsten maksadın sadece ayıp ve kusurların araştırılması olmadığını bilakis kişinin öğrenilmesini istemediği bütün hallerini kapsadığını da ayrıca bildirmiştir. Mesela, bir ferдин günlük hatıra tutması meşrudur ama, onun merak edilerek

¹⁰⁸ Gazali, a. g. e., III, s. 81

¹⁰⁹ İsfahani, a.g.e., s. 196

¹¹⁰ Zamaşeri, a.g.e., II, s. 568; Gazali, a.g.e.,III, s. 337; S. Armağan: **İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler**, Ankara (1992) 81

¹¹¹ Gazali, a.g.e., III, s 337

¹¹² Gazali, a.g.y.

araştırılması yasaktır; kişinin varislerine vasiyette bulunması bir emirdir ve meşrudur ama onun içeriğine muttali olmak için araştırılması yasaklanmıştır.¹¹³

Sahabeden Zeyd b. Vehb anlatıyor: "İbn-i Mes'ud (R.A)'a bir adam getirilip: Şu falancadır, sakalından şarap damlıyor, denildi." Abdullah (R.A): "Ben tecessüsten men edildim. Lakin bize bir şey zahir olursa onu ele alırsız" cevabını verdi.¹¹⁴

İslam dinince tahsiniyat kapsamında değerlendirilen tecessüsün yasaklanmasının sebebi, bunun fitne ve fesada yol açması, halkın birbirine karşı beslediği güven duygusunu yok edici olmasıdır. İzinsiz olarak meskenlere girilmesi de bu yüzden yasaklanmıştır.¹¹⁵ Kişi evinde bir günah işlemiş, bir kötülük yapmışsa bu orada kalmalı, dışarıya çıkarılıp halk arasına yayılmamalıdır. Zira bu durumda kötülüğün zararı topluma da bulaşmış olur. Günah işleyeni halkla yüz göz eder. Utanmaz bir insan haline getirir, bu da o kişinin daha çok ve açıktan günah işleyerek kötülüğün yayılmasına sebep olur.¹¹⁶

Günah işleyenin deşifre edilerek işlediği kötülüğü bütün topluma yaymaması için, ayıp olan olmayan bütün gizli hallerin araştırılması dinen yasaklanmıştır. Ayıp olan hallerin araştırılmamasının hikmeti kötülüğün topluma yayılmasını önlemektir. Ayıp olmayan hallerin araştırılmasındaki yasağın hikmeti ise kişinin özel hayatındaki gizlilik esasının korunmasını sağlamaktır.

Sosyolojide, ahlak normları kategorisine sokulan tecessüs itimatsız ve güvensiz bir toplum oluşturacağından, iç ve dış temizliği esaslarına göre bir toplum oluşturmayı hedefleyen islam zanla birlikte tecessüs ve gıybeti de yasaklayarak sosyal bir takım yanlışlıkların ortaya çıkmasını önlemeye çalışmıştır.

10. Gıybet

Kelime olarak kişinin görüş alanının dışında olan her şey; güneş ve benzeri şeylerin gözden kaybolması manasına gelen gıybet ¹¹⁷ ıstılahta; başkalarını, huzurlarında veya gıyablarında hoşlanmayacakları vasıflarla anmaktır.¹¹⁸ Bu vasıflar kıyafetinde, yaratılışında, ahlakında ve akrabasında her nerede olursa olsun fark etmez. Sözünde olsun, dünya ve ahiretiyle ilgili olsun, hatta elbise, ev, binit gibi şeylerde bile olsa hepsi aynıdır.¹¹⁹ Yalnız, alimler Peygamber'in hadislerine

¹¹³ Armağan, a.g.e., s. 82

¹¹⁴ Ebu Davud; Edeb- 44

¹¹⁵ Nur 24 / 27-28

¹¹⁶ S. Süleyman Nedvi: *İslam Ahlak Nizamı* (Ter. Ali Genceli) İstanbul (1990) 56

¹¹⁷ İbn Manzur, a.g.e., I, s. 654; İsfahani, a. g. e., s. 616

¹¹⁸ Ez-Zeccac Ebi İshak İbrahim b. Es-Seri: *Ma'ani'l-Kur'ani ve 'İrabuhu*, V ('Şerh ve Talik: Celil Abduhu Şelebi) Beyrut (1988) 37; Cessas, a. g. e., III, s. 607; Hazin, a. g. e., IV, s. 171;

¹¹⁹ Gazali, a. g. e., III, s. 322

dayanarak: "Gıybet ancak şer'an doğru bir maksat için gerektiği takdirde ve o gıybet olmadan o gereklilik ortadan kalkmıyorsa caizdir." diye bir kaide belirlemiş ve buna istinaden de altı sınıf hakkındaki konuşmayı gıybetten saymamışlardır.¹²⁰

Gıybet hakkında en meşhur olan ve esas tanımın kendisine dayanılarak yapıldığı hadis şudur. Peygamberimiz:"Gıybet nedir bilirmisiniz?" buyurmuş. Ashab:"Allah ve Resûlü bilir," demişler. Bunun üzerine Peygamberimiz:"Kardeşinin hoşlanmadığı bir şeyle anmandır," buyurmuştur. Ashabdan birisi:"Ya kardeşimde benim söylediğim bulunursa, ne buyurursun" deyince cevaben:"Söylediğin onda varsa, onu gıybet ettin demektir. Eğer onda yoksa, onu bühtan etmiş (iftira etmiş) olursun" buyurmuşlardır.¹²¹

Gıybet, toplumun sosyal bünyesini tahrib edici olduğundan Kur'an ve sünnetle haram kılınmış¹²² ve gıybet etmenin çirkinliği anlaşılın diye bir teşbihle ölmüş kardeşinin etini yemeye benzetmiştir:"...Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin. Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyendir."

Ayette geçen, "Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?"¹²⁴ ibaresi konusunda Nesefi: "Bu ifade ile gıybet yapanın gıybet ettiği kimsenin haysiyetine karşı, yaptığı bu işin en çirkin bir şekilde temsil ve canlandırılması yapılmaktadır." diyor.¹²⁵

İbn Kesir ise bu konuda:"Yani sizler yaratılış itibariyle bundan tiksindiğiniz gibi, şer'an da gıybetten tiksiniyorsunuz. Çünkü onun cezası böyle bir şeyden daha ağırdır." demektedir.¹²⁶

İmam Gazali, kişiyi gıybet etmeye sevk eden sebepleri anlatırken, saydığı sebeplerin hepsinin de kişiyi yermeye, kötülemeye, toplum içindeki makam, mevki, şeref, haysiyet, ırz, namusunu rencide etmeye yönelik olduğunu ifade etmekte ve şu şekilde bir sıralama yapmaktadır:

1-Kardeşine olan kinini yenmek. Bir kimse başka birisini kızdığı zaman onun aleyhinde küçültücü bir şekilde konuşmaktan zevk alır.

¹²⁰ Geniş bilgi için bkz. Cessas, a.g.e., III, s. 608; Alusi, a.g.e., XIII, s. 160 vd; Gazali, a.g.e., III, s. 337

¹²¹ Ebu Davud: Edeb-40; Tirmizi: Birr-23; Müslim, Birr-70.

¹²² Mevdudi, a.g.e., V, s.420; Nedvi, a.g.e., s.56; Kardavi, a.g.e., s.329.

¹²⁴ Hucurat 49/12

¹²⁵ Nesefi, a.g.e., III, s.168.

¹²⁶ İ.Kesir, a.g.e., IV, s.229.

2-Arkadaşlarının kendisini konuşturup dinlemeli ve kendisinin de bundan zevk olarak onlara uyması.

3-Bir kişinin, kendisi aleyhinde olacağına ve hakkında dedi kodu yapıp kendisine dil uzatacağına herhangi bir vesile ile kani olduysa, ondan önce onun aleyhine geçerek kendi aleyhinde konuşacakların kabul görmemesi için zemin hazırlamak.

4-Kendisine isnad edilen şeyi başkasına yüklemek ve bu suretle kendisini kurtarmak için gıybet etmektir.

5-Kendisini üstün ve gıybetini ettiğini kimseyi cahil, akli ermez, sözü değersiz v.b. göstermek.

6-Hased, çekememezlik,

7-Şakalaşmak, gülüp eğlenmek için başkalarının kusurlarını sıralamaktır ki, sebebi de kendini beğenmektir.

8-Adamı küçümsediği için hem huzurunda, hem gıyabında adam ile alay edip dalga geçmektir.¹²⁷

Gazali'nin saymış olduğu davranışların hepsinin menşei gıybettir. İslam dini toplumda bu yaraların açılmaması ve güven ve huzur ortamının oluşarak insanların verimli çalışması için gıybeti yasaklamıştır.

Gıybet, başkalarını toplum içinde yıkma iştahıdır. Irzlarını, üstünlüklerini, muhterem hususiyetlerini zedeleme ve alaşağı etme arzusudur. Bu iştah ve arzu eyleme dönüştüğü zaman artık o toplumda fesat ve anarşinin önü alınmaz. Gıybet bir çok sosyal bir hastalığa kaynaklık edeceğinden zamanla açılan yaralardan dolayı ilim ve irfanın durmasına, ahlak ve terbiyenin inkirazına sebep olur.

Dinen tahsiniyattan sayılan gıybeti terk etme, kişinin yaratılış gayesini tahakkuk ettirmek zorunda olduğu yaşansında çok önemli bir yer işgal etmekte ve kişi gıybeti terketmekle bir çok ruhi hastalıktan da kurtulmuş olmaktadır.

11. Kavimlere Ayrılma Sebebi

"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık..."¹²⁸ buyurarak Cenab-ı Hak bir anne ve babadan yarattığı insanları niçin kabile ve kavimlere ayırdığını beyanla, insanların bir kısmının hataya düşmesi ve muhtemel bir tehlikeden insanları ikaz etmektedir.

¹²⁷ Gazali, a.g.e., III, s.327 vd.

¹²⁸ Hucurat 49/13

Allah, kavimlere ayırmanın illetini tanışma olarak beyan buyurduktan sonra, ayrılan kabile ve aşiretlerin birbirlerine karşı biyolojik bir üstünlüğünün olmadığını, üstünlüğün ancak "takva" ile mümkün olacağını dabeyanla: "...Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınızdır, O'ndan en çok korkanınız (takva olanınız) dır. Şüphesiz Allah bilendir, herşeyden haberdardır."¹²⁹ zaman ve mekanın ötesinde, bir ölçüyü koymaktadır.

Semavî dinlere mensup insanların tamamı ilk insanın ve ilk peygamberin Hz.Adem olduğunu kabul ederler. Bunun yanı sıra bilim adamları da yaptıkları incelemeler neticesinde insanların tamamının "homo sapiens" diye isimlendirdikleri ilk insanlardan türediğini kabul etmişlerdir.¹³⁰

Yaratılan ilk insan ve ilk Peygamber Adem (A.S) ve eşi Havva'dan sonra yeryüzünde insanlar çoğalmış ve muhtelif bölgelere dağılmışlardır. Allah'ın, azametini bir hüccet olarak yarattığı değişik renk ve dillerdeki insanlar¹³¹ gene Allah tarafından "kavim ve kabile"¹³² diye isimlendirilirken sosyologlar ve sosyal antropologlar tarafından aynı mana kastedilerek "ırk" tabiri kullanılmıştır.

İrk, kabile ya da aşiret; adına ne denilirse denilsin; nereden nasıl geldiği konusunda ne yorum yapılırsa yapılsın, sonuçta hangi isimle isimlendirecekse ırklar, kabileler veya kavimlerin varlığı karşımızda duran bir realitedir. Sosyal açıdan, bu ırklar ya da kavimler üzerine bina edilen bir takım yanlış düşünceler sayesinde durum aslî maksadından saptırılmakta ve yanlış maceralara çekilebilmektedir. Bir ırka mensup olma bazan bir üstünlük ve meziyet sayılırken bazan da bir zillet telakki edilerek insanları ırklarına göre kamplara bölünebilmektedirler. Bu da toplumda çekişme ve kargaşaya rahatlıkla zemin hazırlayabilmektedir.

Yaratılmış olan her insanın bir dilinin, renginin, kabile, ırk ya da coğrafyasının olması hasbel kaderdir. Bu durumlar hiç bir kimsenin ihtiyarında da değildir. Zaten Kur'an'ın: "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık..."¹³³ diye ifade ettiği durum da buna ters değildir. Ters olan şey bunların aslî maksadından

¹²⁹ Hucurat 49/13

¹³⁰ Anthony Smith: **İnsan, Yapısı ve Yaşamı** (Ter. Erzen Onur Nida Tektaş) İstanbul (1979) 33 (Bu karar, Unesco tarafından ırk hakkında düzenlenen ve uluslararası ilim adamlarından kurulmuş bir ekipçe kabul edilmiştir. Bu ekip, beşen sahifeden oluşan iki bildiri yayınlamış olup bu karar 1962'de yayınlanan ikinci bildirin birinci medresesidir.)

¹³¹ Rum 30/22 (O'nun delillerinden biri de, gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır...)

¹³² Hucurat 49/13

¹³³ Hucurat 49/13

saptırılarak bir üstünlük vesilesi yapılması ve insanlar arasında bu sebeple ayırırda bulunulmasıdır.

Toplumun bu yarayla zarar görmemesi için Cenab-ı Hakk gerçek üstünlüğün nerde olduğunun ölçüsünü de vererek o kapıyı kapatmıştır:"...Muhakkak ki allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır..."¹³⁴

Takvayı esas almayıp bir ırkın üstünlüğü savunulduğu zaman bu durum bizim dilimizde milliyetçilik, asabiyetçilik, ırkçılık ..v.b. isimlerle anılmakta olup dinen haram kılınmıştır. Bu konuda Peygamberimizin:"Asabiyet (kavmiyetçilik) davasına kalkan, onu yaymaya çalışan, bu dava yolunda mücadeleye girişen bizden değildir."¹³⁵ buyruğu tevil ve tefsire ihtiyaç duyulmayacak kadar açıktır.

İslam dini, tarih boyunca insanlar arasına fitne ve fesat salmak için kullanılan milliyetçiliği kötünden yasaklamış ve onun yerine "ümme" ve "millet" birliğini tesis etmeye uğramıştır.

Ayette Cenab-ı Hakk:"Doğrusu sizi bir erkekle bir dişiden yarattık..."¹³⁶ buyurarak, indinde herkesin mutlak yaratılış itibariyle eşit olduğunu ve bu nedenle hiç bir topluluktan ya da ırdan daha fazlasını beklemediğini ifa eder. Eğer bazı ırkların bazılarında üstün bir durumu olsaydı aynı kategoride tutulmazlar ve ayetin sonunda gerçek üstünlüğün takvada yani, diğer adıyla ümme şuur ve bilincinde olduğu ifade edilmezdi. Zira ümme birliği; biyolojik, coğrafi, siyasi, dilsel veya kültürel olmayıp dini ve ahlakidir. Dini ve ahlakî bir kardeşlik olarak insanların hür iradeleri ile gerçekleştirdikleri bir bütünlüktür. İnsan bunları, bir talihin eseri olarak değil, kendi seçimi ve katılımıyla elde edebilmektedir. Ümme, tabiatı gereği bir cemaat değil, irade ve tercihle oluşmuş bir toplumdur.¹³⁷

Sosyolojik olarak ahlak normu kapsamına giren bu davranış tarzı dinen tahsinin muhtevasıdır.

12. Cihad

Cihad kelime olarak; güç, meşakat, bir işi yaparken gücü sonuna kadar harcama manalarında kullanılır.¹³⁸ İstilah olarak ise; Allah'ın hükümlerinin her tarafta uygulanmasını temin için mü'minin canıyla, malıyla verdiği mücadeledir.¹³⁹

¹³⁴ Hucurat 49/13

¹³⁵ Ebu Davud, Edeb-121.

¹³⁶ Hucurat 49/13

¹³⁷ İsmail R. Farukî: **Tevhid** (Ter. D. Yıldırım-L.Boyacı) İstanbul (1955) 137.

¹³⁸ İ.Manzur, a.g.e., III, s.133; İsfahani, a.g.e., 208.

¹³⁹ Bilmen, a.g.e., III, s.354; A.Özel: **İslam Hukukunda Ülke Kavramı**, İstanbul (1984) 58.

Elmalı'lı: "Mal ve nefisle cihad her türlü ibadeti içine alır,"¹⁴⁰ demekle bu kavramın ne kadar geniş kapsamlı olduğunu ifade etmektedir.

İslamı iyice bilmeyen insanlar, hakkın yükselmesi, korunması ve yayılması için her türlü çalışmada bulunmak, uğraşmak ve son derece gayret sarfetmek manalarına gelen cihadı sadece savaş manasında kullanarak onun kapsamını daraltmaktadırlar. Oysa Allah Kur'an'da, "Cihad" ile "Savaş" ayrı kelimelerle zikretmiştir. Savaş, cihadın kapsamı içine girmekte ve ondan bir cüz kabul edilmekte iken cihad, savaşın kapsamı içine girmektedir. Bu kelimeler Kur'an'da, "cihad" ve "kıtal" olarak ayrı ayrı geçmektedirler.¹⁴¹ Hatta islam dini savaşı hoş karşılamamış ve savaş dışında yapılacakların hepsi yapıldıktan sonra sonuç alınamazsa mecburen savaşı nihai olarak gerekli görmüştür.¹⁴²

İslamın en önemli müesseselerinden biri olan cihadın farzıyeti kitap ve sünnetle sabittir.¹⁴³ Aslında, islamın cihad müessesesinin ehemmiyeti bilinmezse Hz.Peygamber (S.A.V)'nin yirmiüç senelik mücadelesi de anlaşılabilir ve "Bir Peygamber de savaşır mı" gibi yersiz bir takım düşünceler ve sorular ortaya çıkmaya başlar.¹⁴⁴

Cihad emrinden maksat hiç bir zaman için müslüman olmayanları dine girmek için zorlamak değildir. İslam, kalplere girmek için zor ve baskıyı bir vasıta olarak kullanmaz. Aksine insanın aklına, fikrine, fitratına inmeyi ve insanı içten fethetmeyi amaçlar. Buna rağmen, her zaman dilimi içinde Allah yolundan sapıp nefis ve şeytanlarına uyan ve zulme, sömürüye dayalı olarak kurdukları saltanaklarının yıkılmasını istemiyen bazı insanlar müminleri Allah yolunda davetten engellemeye çalışırlar. İşte bu noktada öyle insanlar barışa, hukuka, hak ve adalete davet edilir. İcabet etmemeleri durumunda da artık cihad kaçınılmaz olur.

Kur'an:"Dinde zorlama yoktur..."¹⁴⁵ emriyle dine girmek için zorlamayı yasaklamış hatta, müslümanların hükümeti esnasında islama inanmayanların özlük haklarını teminat altına almıştır.¹⁴⁶

Cihad, Allah'ın kendi mülkünde zulüm işlenmemesi için verdiği mücadele emridir. Müslümanlara Allah'ın, karşılığında cenneti vadederek yüklemiş olduğu bir sorumluluktur. Amacı ise dünyanın mutlak adalete kavuşmasını, insanların huzur

¹⁴⁰ Elmalı'lı, a.g.e., VI. s.4485.

¹⁴¹ Nedvi, a.g.e., 390.

¹⁴² Ö.V.Hatipoğlu: **Tevhid Mücadelesi**, Ankara (1985) 89.

¹⁴³ Bilmen, a.g.e., III. s.358.

¹⁴⁴ İ.S.Sırma: **İslami Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad**, İstanbul (1991) 14.

¹⁴⁵ Bakara 2/256

¹⁴⁶ Özel, a.g.e., 61.

içinde kardeşçe yaşamalarını sağlamaktır. Cihad duygusu sayesinde her müslüman, dünyanın neresinde olursa olsun, işlenen her kötülükten kendisini sorumlu tutar ve onu gidermenin hesaplarını yapar.

Dini normlar kapsamında mütalaa edilebilecek olan cihad Allah adına, Allah'ın mülkü olan dünyada, Allah'ın adaletini temin için, halifem deyip görevlendirdiği insanların sosyal barışı sağlama çabasıdır, denilebilir.

13. Başa Kakma

"Onlar islama girdikleri için seni minnet altına sokuyorlar..."¹⁴⁷ ayetinde geçen "yemunnune" kelimesi "menn" kökünden gelmekte olup lügatte iki manaya gelir: Birisi in'an ve minnet manasındadır. Diğeri ise bir şeyi tenkis etmek, kesmek, iyilik ettiği kimseye karşı iyiliğini bir şey sanmak, az çok iyiliğine mağrur olmaktır ki gönül bulandırıcı, iyiliğin kıymetini kesici veya azaltıcı kabul edilir.¹⁴⁸ Dilimizdeki memnuniyet kelimesi birinci maddeden melhuzdur. İkincisi ise dilimizdeki başa kakmak, minnet etmek, minnet çekmek kelimelerinin müteradifidir.¹⁴⁹

"Onlar islama girdikleri için seni minnet altına sokuyarlar. De ki: Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Eğer doğru kimselerseniz bilirsiniz ki, sizi imana verdirdiği için asıl Allah size lütufta bulunmuştur."¹⁵⁰ ayetinde hem kul için, hem de Allah için minnet tabiri kullanılmıştır. Bu iki mana da yukarıda verdiğimiz kelime manasının kullanımında mevcuttur. Kul için kullanılan minnet tam karşılığıyla başa kakma olup, yatığı iyiliği çok görmek ve mağrurlanarak gönül incitici şekilde davranmaktır. Allah için ise, kulların o minnetine karşılık, karşılıksız verdiği nimentelrini kesmek manasında kullanılmıştır.¹⁵¹

İslam dinince büyük günahlar arasında sayılmış bulunan minnet, başa kakma aylemi¹⁵² ayette de: "Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığ halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınız boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya haline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiç bir şeye sahip

¹⁴⁷ Hucurat 49/17

¹⁴⁸ İsfahani, a.g.e., 777 vd.; Elmalılı, a.e., II, s.900.

¹⁴⁹ Elmalılı, a.g.y.

¹⁵⁰ Hucurat 49/17

¹⁵¹ Elmalılı a.g.e., VI, s.4485.

¹⁵² Zehebi, a.g.e., 161.

olamazlar. Allah, kafirleri doğru yola iletmez."¹⁵³ sadakaları, iyilikleri ve Allah yolunda harcamış bulunanları yok edici, giderici olarak tavsif edilmektedir.

Hadis-i Şerifte de Peygamberimiz (S.A.V):"Düzenbaz, cimri ve ettiği iyiliği başa kakan cennete girmeyecek (ilk girenlerden olmayacak)"¹⁵⁴ buyurarak bu hasletlerin doğuracağı uhrevi sonucun memnuniyet verici olmayacağını ifade etmektedir.

Yani, insanların arasını ifsat etmek, bozmak üzere hile yapan, onlara cimri davranan ve başa kakan insan işlediği bu büyük kötülüklerden dolayı onları terk ve tevbe edip Allah tarafından bir mağfirete nail olmadıkça cennete giremez demektir.¹⁵⁵

Toplum içinde bulunan insanlar, yaşamlarını karşılıklı iyi ilişkiler üzerine oturturlar. Bir müslüman eğer yaptığı iyilikleri insanların başına kakarsa, iyilik yapılan insan bir daha da o insanla iyi bir ilişkiye girmez. Buna binaen toplumsal ilişkiler zayıflar ve zamanla kopar. Cenab-ı Hakk da:"...başa kakmak ve incitmek suretiyle..."¹⁵⁶ buyurarak başa kakmanın iyilik yapılan insanı inciteceğini ve dolayısıyla sosyal ilişkilerin zayıflayıp zamanla kopacağını ifade etmektedir.

İslam dini kendi ilkelerine göre bir toplum oluşturmak ister. Müslümanların Allah'ın istediği ideal biçimde yaşayabilmesi için Kur'an'da insanı incitecek, şahsiyetini bozacak, malına, ırzına, canına, nefesine, nesline tecavüzde bulunacak, sosyal ilişkileri zedeleyerek toplumu duraksatacak; insanı ruhen ve bedenen verimsizleştirecek; toplumun ve ferdin barış ve huzurunu bozacak hiç bir davranışa müsaade etmemiş ve bu davranışlara, verdikleri zararın maddi ve manevi boyutlarının (bazılarının manevi boyutu bizce malum değildir) durumuna göre de dünyevi ve uhrevi birer müeyyide koymuştur.

Bu müeyyidelerin dünyevî olanlarının bir kısmı hukukî olup müeyyideleri islam hukukunca sabittir; bir kısmı kınama, ayıp karşılama v.b. biçiminde örf ve geleneğe dayalı olup psikolojik olarak baskı oluşturmaya yöneliktirler. Uhrevi olan müeyyideleri ise Allah ve Resûlü tarafından Kur'an ve sünnetlerde yeri geldikçe beyan edilmiştir. Bunlar da cennet, cehennem, cemali ilahiyi seyir, şefaet v.b. şeylerdir.

¹⁵³ Bakara 2/264

¹⁵⁴ Tirmizi. Birr-41.

¹⁵⁵ Hadimi, a.g.e., IV, s.26.

¹⁵⁶ Bakara 2/264.

SONUÇ

İnsanları yalnız kendisine ibadet etmeleri için yaratan Allah (Zariyat 51/56) onu başıboş da bırakmamış (İnsan 75/36) itikat, ibadet, sosyal ilişki dediğimiz muamelatını da düzenlemiştir.

Diğer semavî kitaplar gibi Kur'an da aynı maksatla inzal edilmiştir. Hucurât suresi de aynı maksatla inzal edilen Kur'an'dan bir bölüm olarak bireysel ve toplumsal normları içermektedir.

Teorik ve pratik bir boyutu olan "Allah ve Resûlünün önüne geçmemek" inanç açısından önem arzetymekte olup zımmen bütün itikatı kapsamaktadır. Ayrıca bir kompozisyon bütünlüğü arzeden surede daha sonra gelen bütün bireysel ve toplumsal davranış kalıpları bu norm üzerine bina edilmektedir.

"Sesi yükselterek konuşmama" önceki norm üzerine bina edilmiştir. İcmalen bir ahlakî pratik görünümü vermekte olup kendisinden sonra gelecek diğer normların ahlakî pratiğine bir mesned oluşturmaktadır.

Bu ikisinden sonra gelen diğer normlar; "Allah ve Resûlü'ne itaat, Sabır, Tevbe, Takva, İman ve İslam, Getirilen haberin araştırılması, Ara düzeltme, Adaletli davranma, İman kadeşliği, Alaya alma, Ayıplama ve kötü lakap takma, Zulüm, Zan, Kusur araştırma, Gıybet, Kavimlere ayrılma, Cihad ve Başa kakma bütün normlar "Allah ve Resûlü'nün önüne geçmeme" ve "Sesi yükselterek konuşmamanın" teferruatı mesabesindeirler.

Kompozisyon bütünlüğü içinde sunulan surede itikadî ve ahlakî iki icmalî normla başlayan bir giriş bölümünden sonra gelişmek bölümü mesabesinden olan diğer normlarla bütünüün diğer parçaları tamamlanmış ve Allah'ın yarattığı insan için çizdiği pratik bir "sosyal hayat rehberi" ortaya çıkmıştır.

Tali olarak isimlendirdiğimiz normların bir kısmı: iman, islam, takva gibi, çok geniş kapsamlı kavramlar olmasına karşın lakap takma, zan, başa kakma gibi diğer bazılarıda içeriği itibariyle çok geniş kapsamlı değillerdir.

Surenin içerdiği normların bazılarını takva, iman ve islam gibi, sosyolojideki dinî, ahlakî, hukukî, moda, örf ve adet sınıflarından sadece birisinin kapsamına sokmak, muhtevalarını boyutları gereği, mümkün olmaktadır. Ancak değişik boyutları göz önüne alınarak hangi norm sınıflarına girecekleri yaklaşık olarak tesbit edilmiştir.

SUMMARY

Allah who created men kind for only worshipping him (Zariyat 51/56) hasn't untamed them (Kiyame 75/36) but he arranged the social relations such as creed worship, social behaviours etc...

As the other holy books, Qur'an words revealed for same purposes. And as a chapter from the Qur'an

"Hujurat surah" contains some individual and social norms.

"Not overlooking Allah and his prophet" which has the oritical and practical dimentionions is important according to the belief and, it indirect'y deals with all creed...

In addition to be presented in a full-composition form in the surah, further individual and social manner norms was constructed on that norm.

"To speak without raising the voice" was built on the previous norm, since it seems to give a large moral practice.

It makes a base for the practice of the next moral norms. Other norms which come after these two are a obedience to Allah and his prophet, patience, repentance, tagva, faith and islam, researching the brought news, mediation, justice, brother hood in faith, mock, condemn and giving some fault, backbickering, being divided into tribes, holy war, looking down on. All these norms are nearly the details of "not overlooking at Allah and his prophet" and "speaking without raising the voice."

In the surah which were composed as a whole there are other norms which complete the whole and are like the parts of a whole as if a developing part, after the introduction part which starts with two totaly norms creed and moral. Consequently, a practical social life guide which was drawn for men by Allah who created men comes through.

Although some of the norms which are secondarily determined such as faith, islam, taqva, are very extended concepts. Giving bad nicknames, suspect, looking down on, aren't extended concepts according to their scopes. But, due to their different dimentionions, it is approximately determined that which group they would go to take part in in the theses.

KAYNAKLAR

- ALÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihabuddin es-Seyyid Mahmud; **Ruhu'l-Ma'ani fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-'Azim ve's-Seb'il-Mesanî**, Beyrut, 1987.
- Ana Britannica, İstanbul, 1992.
- ANTHONY SMITH; **İnsan, Yapısı ve Yaşamı** (Ter. Erzen Onur-nida Tektaş), İstanbul, 1979.
- ARMAĞAN, Servet; **İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler**, Ankara, 1992.
- ARVASÎ, M. Şefik; **Peygamber Efendimizden Hutbeler ve Sohbetler**, İstanbul, 1932.
- AŞUR, Muhammed Tahir b.; **Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir**, Libya, ts.
- ATAY, Hüseyin; **Kur'ân'a Göre İslam'ın Temel Kuralları**, İstanbul, 1991.
- ATEŞ, Süleyman; **İslâm Tasavvufu**, Ankara, 1976.
- BA-YUNUS, İlyas-AHMED, Ferid; **İslâm Sosyolojisi (Bir Giriş Denemesi)**, İstanbul 1986.
- BEDRÜDDİN, Muhammed; **Tefsîru Ebdei'l-Beyan li-Cemii Ayi'l-Kur'ân**, İzmir, 1992.
- BEŞER, Faruk; **İslâm'da Sosyal Güvenlik**, Ankara, 1987.
- BEYDAVÎ, Abdullah b. Ömer; **Envaru't-Tenzil**, İstanbul, 1991.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; **Köy Sosyolojisi**, İstanbul, 1968.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; **Fındıkoğlu Armağanı**, İstanbul, 1977.
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan; **Genel Sosyoloji**, 1986.
- BİLMEN, Ö. Nasuhî; **Büyük İslâm İlmihali**, İstanbul, 1990.
- BİLMEN, Ö.Nasuhî; **Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul, 1985.
- BİRGİVÎ, Muhammed b. Pir Ali; **Ravdatu'l-Cennat**, İstanbul. 1984.
- BUHARÎ, Muhamed b. İsmail; **Sahih-i Buhari**, İstanbul, 1992.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı; **Ruhu'l-Beyan**, Beyrut, 1985.
- Ç.B-J.R.; **Sosyolojinin Unsurları** (Çev. Kazım Naci Duru) İstanbul. 1975.
- ÇAĞATAY, Tahir; **Günün Sosyolojisine Giriş**, Ankara, 1987.
- ÇAKAN, İ. Lütfi; **Hadis Usûlü**, İstanbul, 1993.
- ÇAKAN, İ. Lütfi; **Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi**, İstanbul, 1994.
- ÇAKAN, İ. Lütfi; **Anahatlarıyla Hadis**, İstanbul, 1985.
- ÇANGA, Muhmad; **Kur'ân Kelimelerinin Anahtarı**, İstanbul 1986.

- CERRAHOĞLU, İsmail; *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1985.
- CESSAS, Ebî Bekr Ahmed b. Ali er-Razî; *Ahkamu'l-Kur'ân*, Beyrut, 1993.
- ÇETİN, İsmail; *Ehl-i Sünnetin Nazarı İtikadın Ölçüsüdür*, Isparta, 1992.
- ÇETİN, İsmail; *Ölçüler*, Isparta, 1992.
- ÇETİN, İsmail; *Terbiye-i Nefs*, Isparta, 1995.
- ÇETİN, İsmail; *Ahlâkî Reçeteler*, Isparta, 1993.
- ÇETİN, İsmail; *Mufassal Medeni Ahlâk*, Isparta, 1993.
- KOTKU, M. Zahid; *Zulüm*, İstanbul, 1986.
- ÇETİN, İsmail; *İttiba Ehl-i Sünnetedir*, Isparta, 1989.
- CEVZÎ, Ebi'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zadu'l-Mesîr*, Beyrut, 1987.
- DAMAD EFENDÎ, Abdullah b. Muhammed b. Süleyman; *Mecma'u'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, İstanbul, 1317.
- DEMİR, Ömer-ACAR, Mustafa; *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul, 1993.
- DÖNMEZER, Sulhi; *Sosyoloji*, İstanbul, 1990.
- DUVERGER, Maurice; *Siyaset Sosyolojisi* (Çev. Şirin Tekeli) İstanbul, ts.
- EBU DAVUD es-Sicistanî; *Sünen-i Ebu Davud*, İstanbul, 1992.
- EBU SAİD HADİMÎ, Muhammed Mevlana; *Berîka* (Ter. Bedrettin Çetiner); İstanbul, 1989.
- EBU ZEHRA, Muhammed; *Usulu'l-Fıkh*, İstanbul, 1958.
- EBU'S-SU'ÛD; *Tefsîru Ebi's-Su'ûd ev İrşadu'l-'Akli's-Selim ila Mezayayi'l Kitabi'l-Kerîm*, Beyrut, ts.
- ELMALI'LI, Muhammed Hamdi Yazır; *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1971.
- ERAYDIN, Selçuk; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1994.
- ERDENTUĞ, Nermin; *Sosyal Adalet ve Gelenekler*, Ankara, 1977.
- ERKAL, Mustafa E; *Sosyoloji*, İstanbul, 1991.
- ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI; *Ma'rifetname*, İstanbul, 1994.
- ESERPEK, Altan; *Sosyoloji*, Ankara, 1981.
- FARUKÎ, İsmail R; *Tevhid*, (Ter. Dilaver Yıldırım-Latif Boyacı), İstanbul, 1995.
- FERRÂU'L-BEĞAVÎ, Ebi Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud; *Tefsîru'l-Beğavi el-Müsemma Me'alimu't-Tenzil*, Beyrut, 1993.
- FICHTER, Joseph; *Sosyoloji Nedir?*, Konya, 1990.
- GAZÂLÎ, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyau'Ulumi'd-Din*, (Ter. Ahmed Serdaroğlu), İstanbul, 1986.
- GÖLCÜK, Şerafettin-TOPRAK, Süleyman; *Kelam*, Konya, 1988.

- HAFACÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ömer; **İnayetü'l-Kadi ve Kifayetü'r-Razî 'ala Tefsîr'l-Beydavî**, Beyrut, ts.
- HAFIZ ZEHEBÎ; **Büyük Günahlar**, İstanbul, 1990.
- HASAN EL-BASRÎ; **Tefsîru'l-Hasani'l-Basrî** (Tah. ve Tev. Muhammed Abdurrahim) Kahire, ts.
- HATİPOĞLU, Ö. Vehbi; **Tevhid Mücadelesi**, Ankara, 1985.
- HAVVA, Said; **El-Esas fi't-Tefsîr**, Kahire, 1985.
- HAVVA, Said; **Er-Resul**, (Ter. Halil Günenç) Ankara, 1981.
- HAVVA, Said; **Allah'a İnanmak** (Ter. Faruk Yılmaz), İstanbul 1986.
- HAYYAN, Esirüddin Ebî Abdillâh Muhamed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf; **El-Bahru'l-Muhit**, Beyrut, 1990.
- HAZİN, Alauddin 'Ali b. Muhammed el-Bağdadi; **Tefsîru'l-Hazin Lübabu't-Te'vil fi Maani't-Tenzil**, Beyrut, ts.
- İBN 'ATİYYE, Ebî Muhammed Abdülhakk b. Galib; **El-Muharreru'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-'Aziz**, Beyrut, 1993.
- İBN ABİDİN, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz; **İbn-i Abidin**, (Ter. Ahmed Davudoğlu), İstanbul, 1982.
- İBN HALDUN; **Mukaddime** (Çev. Zakir Kadiri Ugan) İstanbul, 1991.
- İBN KESİR, Ebî'l-Fida İsmail; **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azim**, Beyrut, 1992.
- İBN MANZUR; **Lisanu'l-'Arab**, Beyrut, 1990.
- İBN' ARABÎ, Muhyiddin; **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Tahran. 1978.
- İBRAHİM MUSTAFA ve bşk.; **El-Mu'cemu'l-Vasit**, İstanbul, 1986.
- İMAM ŞAFİİ; **Er-Risale** (Ter. Ubeydullah Dalar), Ankara, ts.
- İSFAHANÎ, Er-Rağîb, **Müfredatu Elfazi'l-Kur'ân**, Beyrut, 1992.
- İZ, Mahir; **Tasavvuf**, İstanbul, 1990.
- KADI İYAZ; **Şifâ-ı Şerif** (Ter. Suat Cebeci) Ankara, 1992.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem; **İnsan ve İnsanlar**, İstanbul, 1979.
- KANDEHLEVÎ, M. Yusuf; **Hayatu's-Sahabe Hadislerle Peygamber ve Ashabının Yaşadığı İslâmiyet** (Ter. Ahmet Meylanî) Ankara, ts.
- KANDEMİR, M. Yaşar, **Mevzu Hadisler Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi**, Ankara, 1991.
- KARA, Necati; **Kur'ân Sünnet Bütünlüğü**, İstanbul, 1995.
- KARDAVÎ, Yusuf; **İslâm'da Helal ve Haram**, İstanbul, ts.
- KASİMÎ, Muhammed Cemalüddin; **Mehasinu't-Te'vil**, Beyrut, 1978.

- KILIÇÇELİK, Sezgin-ERJEM, Yaşar; **Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü**, Konya, 1992.
- KIRCA, Celal; **Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler**, İstanbul, 1981.
- KIŞTALI, A. Taner; **Siyaset Bilimi**, Ankara, 1990.
- KOTKU, M. Zahid; **Korku ve Ümit**, İstanbul, 1985.
- KOTKU, M. Zahid; **Îmân**, İstanbul, 1985.
- KOTKU, M. Zahid; **Tevbe**, İstanbul, 1984.
- KOTKU, Mehmed Zahid; **Ehl-i Sünnet Akaidi**, İstanbul, 1985.
- KRECH, D. ve bşk.; **Cemiyet İçinde Fert** (Çev. M. Turhan) İstanbul, 1970.
- KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım Abdulkerim; **Risale-i Keşeyrî**, (Ter. Ali Aslan), İstanbul, 1980.
- KUTUB, Seyyid; **Fi-Zilali'l-Kur'ân**, Kahire, 1992.
- LUNDBERG, George A.-SCRAG, Clarence G.-LARSEN, Otto N.; **Sosyoloji** (Çev. Özer Ozankaya-Ülker Gürkan) Ankara, 1970.
- MACLVER, R.M.-PAGE, Charles H.; **Cemiyet** (Çev. Amiran KURTKAN) İstanbul, 1969.
- MALİK b. Enes; **El-Muvatta**, İstanbul, 1992.
- MATURÎDÎ, Ebu Mansur; **Kitabu't-Tevhid**, İstanbul, 1984.
- MAVERDÎ, Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib; **En-Nukketu ve'l-Uyun Tefsîru'l-Maverdi**, Beyrut, 1992.
- MEKKÎ, Ebu Talib Muhammed b. Ali; **Kutu'l-Kulub**, Mısır, 1306.
- MERAĞÎ, Ahmed Mustafa; **Tefsiru'l-Merağî**, Beyrut, ts.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-Ala; **Tefhimu'l-Kur'ân** (Ter. M. Han Kayani ve bşk.) İstanbul, 1987.
- MUHACİR, Abdurrahman; **İslâm'ın Hareket Metodu**, İstanbul, ts.
- MÜSLİM, Müslim b. Haccac; **Sahih-i Müslim**, İstanbul, 1992.
- NEDVÎ, Seyyid Süleyman; **İslâm Ahlâk Nizamı** (Ter. Ali Genceli) İstanbul, 1990.
- NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud; **Tefsîru'n-Neseffî el-Musemma Medariku't-Tenzil ve Hakayiku't-Te'vil**, Beyrut, ts.
- NİRÜN, N-ÖZENDER, M.C.; "Erdem" sayı 11, Mayıs 1988.
- NUMAN B. SABÎT, Ebu Hanife; **El-Fıkhu'l-Ekber**, İstanbul, 1994.
- ÖZEK, Ali ve bşk.; **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, Ankara, 1993.
- ÖZEL, Ahmed; **İslâm Hukukunda Ülke Kavramı**, İstanbul, 1984.
- ÖZKALP, Enver; **Davranış Bilimleri ve Organizasyonlarda Davranış**, Eskişehir, ts.

- RAZÎ, Fahreddin; *Et-Tefsîru'l-Kebir*, Beyrut, ts.
- SABUNÎ, Muhammed Ali; *Safvetu't-Tefasir*, Mekke, 1976.
- SABÛNÎ, Nurettin; *Maturîdiye Akaidi* (Ter. Bekir Topaloğlu) Ankara, 1979.
- ŞAR, Selahaddin; *İslâm Tasavvufu*, İstanbul, 1991.
- ŞATIBÎ, İbrahim b. Musa; *El-Muvafakat li-Usuli's-Şeria* (Tah. Abdullah Draz) Beyrut, ts.
- SAVÎ, Ahmed; *Haşiyetu's-Savî ale'l-Celaleyn*, Mekke, ts.
- SAVVAF, Muhammed Mahmud, *Nazaratun fi Sûreti'l-Hucurât*, Beyrut, 1394.
- SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed; *Tefsîru's-Semerkandî el-Müsemma Bahru'l-'Ulum*, Beyrut, 1993.
- SEZER, Yünni; *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İstanbul, 1990.
- SIRMA, İhsan Süreyya, *İslâmi Tebliğin Medine Dönemi ve Cihâd*, İstanbul, 1991.
- SUYUTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr; *Esbabu'n-Nüzûl* (Mür. Zabt ve Ta'lik: Muhyiddin Muhammed Ba'yun) Beyrut, ts.
- SUYUTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr; *Ed-Dûrrû'l-Mensur fi't-Tefsîri'l-Me'sur*, Beyrut, 1990.
- SUYUTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr; *El-İtkan fi 'Ulumil Kur'ân*, Beyrut, 1992.
- TABERÎ, Ebî Cafer Muhammed b. Cerir; *Camîu'l-Beyan 'an Te'vili ayi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988.
- TAHAVÎ, Ebî Ca'fer; *El-'Akidetü't-Tahaviyye*, İstanbul, 1984.
- TAN, E. Mine; *Toplumbilime Giriş*, Ankara, 1981.
- TANNENBAUM, A.S.; *İşletmede Sosyal Psikoloji* (Çev. N. Sağtürk) İstanbul, ts.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa; *Sünen-i Tirmizî*, İstanbul, 1992.
- TOLAN, Barlas; *Toplum Bilimlerine Giriş*, Ankara, 1983.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988.
- UDEH, Abdülkadir; *Mukayeseli İslâm Hukuku ve Beşerî Hukuk* (Çev. Ali Şafak-Ruhi Özcan) Ankara, 1990.
- ULUDAĞ, Süleyman; *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara, 1989.
- ULVAN, Abdullah Nasih; *İslâm'da Aile Eğitimi* (Ter. Celal Yıldırım) İstanbul, 1984.
- ÜNAL, Ali; *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, İstanbul, 1990.
- VAHİDÎ, İmam Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed; *Esbabu'n-Nüzul*, (Tah. ve Dir.: Kemal Besyuni Zağlul), Kahire, 1995.

- VEHBİ, Mehmed; **Hülasatül-Beyan**, İstanbul, 1987.
- WELLS, Calvin; **İnsan ve Dünyası** (Çev. E. Onur) İstanbul, 1972.
- YILDIRIM, Celal; **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, İstanbul, 1989.k
- YILMAZ, H. Kamil; **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 1994.
- YÜKSEL, Nevzat; **Konularına Göre Kur'an-ı Kerim Fihristi**, İstanbul, 1993.
- ZAMAŞERİ, Eb'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer, **El-Keşşaf 'an Hakayıkı't-Tenzil ve 'Uyuni'l-'Akavil fi Vucuhi't-Te'vil**, Beyrut, ts.
- ZECCAC, Ebî İshak İbrahim b. Es-Serî; **Ma'ani'l-Kur'ani ve 'İrabubu**, Beyrut, 1988.
- ZEYDAN, Abdülkerim, **El-Veciz fi Usuli'l-Fıkh**, İstanbul, ts.
- ZUHAYLİ, Vehbe; **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi** (Ter. Ahmet Efe ve bşk.) İstanbul, 1994.
- ZUHAYLİ, Vehbe; **Et-Tefsîrû'l-Münir**, Dımışk, 1991.